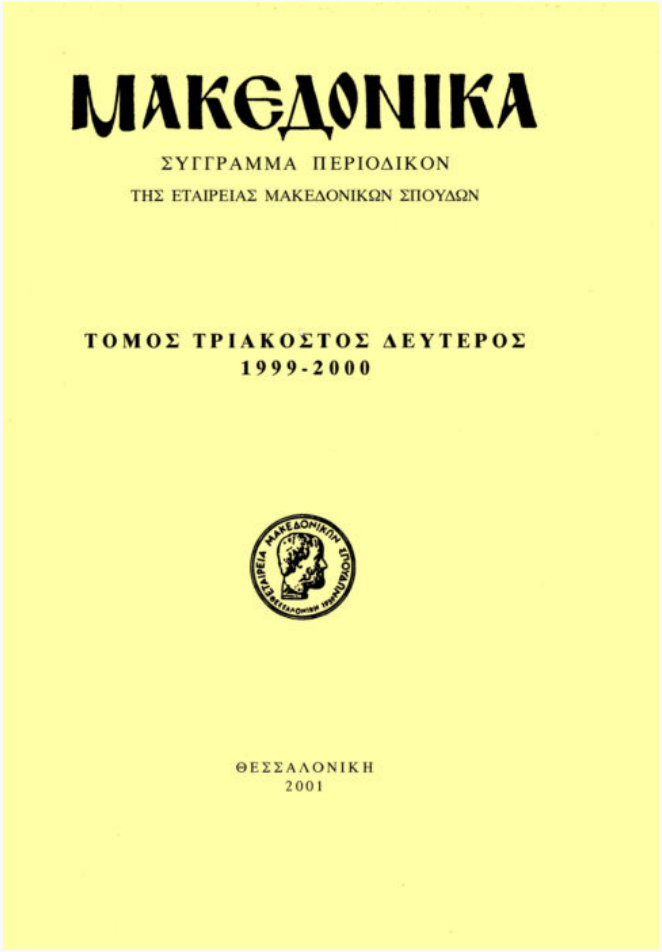
ePublishing

Μακεδονικά

Τόμ. 32, Αρ. 1 (2000)

Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Κιλκίς και την περιφέρεια του

Πασχάλης Βαλσαμίδης

doi: 10.12681/makedonika.172

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαλσαμίδης Π. (2000). Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Κιλκίς και την περιφέρεια του. *Μακεδονικά*, *32*(1), 219–291. https://doi.org/10.12681/makedonika.172

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** ΕΚΤ | **Πρόσβαση:** 04/07/2025 01:05:58

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΚΙΛΚΙΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ

Στο Κιλκίς[1], καθώς και στα γύρω χωριά του, πριν την απελευθέρωσή τους από τον ελληνικό στρατό το 1913[2], κατοικούσαν πολλοί Βούλγαροι[3]. Ορισμένοι Έλληνες ήλθαν από τη Βουλγαρία στην περιφέρεια του Κιλκίς το 1906. Η μεγάλη μάζα του ελληνικού πληθυσμού εγκαταστάθηκε στην πόλη και την περιφέρεια μετά την απελευθέρωση της περιοχής από τον ελληνικό στρατό. Τότε οι Βούλγαροι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη και τα γύρω χωριά της. Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913[4] καθορίζονταν τα σύνορα των βαλκανικών κρατών. Σύμφωνα με αυτήν χιλιάδες Έλληνες, Μουσουλμάνοι, Βούλγαροι και Σέρβοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους και να αναζητήσουν καταφύγιο στα μητροπολιτικά τους κέντρα. Στην παρούσα μελέτη θα αναφερθούμε στους Έλληνες που εγκατέλειψαν τα πατρώα εδάφη τους και ήλθαν πρόσφυγες στο Κιλκίς και την περιφέρειά του. Η περιφέρεια αυτή πολιτικά, κατά την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αποτελούσε έδρα καζά (υποδιοίκηση) που έφερε την ονομασία Αβρέτ Χισάρ

---

1. Για το Κιλκίς γενικότερα βλ. Σ. Σκληρός, *Η νέα Ελλάς*, τ. Α΄, εν Αλεξανδρεία 1913, σσ. 192-196· Α. Ριζάκης, «Στό Κιλκίς, τίς Θερμοπύλες τῆς Μακεδονίας», *Μακεδονική Ζωή* 18 (1967) 11-13· Α. Λευκίδης, *Το Κιλκίς και η επαρχία του*, Κιλκίς 1990· Α. Σιδέρης, «Εκκλησίες και παρεκκλήσια της πόλεως Κιλκίς», *Κιλκισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 63-72· T. Vlahov, *Kukuš i negovoto istoričesko minalo* (Το Κιλκίς και το ιστορικό παρελθόν του), Sofija 1963· R. Grulich, *Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919), Augustinus-Verlag Würzburg* 1977, σσ. 43-48, 86-87· Π. Τσαμαντουρίδης, *Αξέχαστες μνήμες*, Κιλκίς 1998.

2. Για την απελευθέρωση του Κιλκίς και την περιέφειά του από τον ελληνικό στρατό βλ. *Ἀναμνηστικόν λεύκωμα ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων, ἐπί τῇ 50/ετηρίδι ἀπό τῆς ἱστορικῆς μάχης τοῦ Κιλκίς καί τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πόλεως 1913-1963*, (ἐπιμέλεια Λ. Ἀριστείδης), Θεσσαλονίκη 1964· Σ. Κωνσταντινίδης, *Ὁ ἑλληνοβουλγαρικός πόλεμος. Ἡ μάχη τοῦ Κιλκίς 1912-1913*, Ἀθῆναι 1923· Ι. Τοτός, *Τό ἡμερολόγιον τοῦ τραυματίου τῆς μάχης τοῦ Κιλκίς*, ἐν Ἀθήναις 1938· Θ. Βουδικλάρης, *Ἡ ἐποποιΐα Κιλκίς-Λαχανᾶ (19-21 Ἰουνίου 1913)*, Ἀθῆναι, χωρίς χρόνο· Β. Ρώτας, *Η μάχη του Κιλκίς από αφήγηση στη σύντροφό του Βούλα Δαμιανάκου*, Κιλκίς 2000· Χ. Ίντος, *«Τά οἰκεῖα κοσμεῖν καί σώζειν...». Κείμενα για τη γενέθλια γη*, Κιλκίς 1999, σσ. 53-62 (στο εξής: *Τά οἰκεῖα κοσμεῖν*).

3. Για τη βουλγαρική δράση στον καζά Αβρέτ Χισάρ βλ. Α. Αγγελόπουλος, *Αἱ ξέναι προπαγάνδαι εἰς τήν ἐπαρχίαν Πολυανῆς κατά τήν περίοδον 1870-1912*, Θεσσαλονίκη ²1993, σσ. 49-62. Πρβλ. D. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 89-99.

4. Για τη συνθήκη του Βουκουρεστίου βλ. Χ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις από 1453 μέχρι σήμερα*, Αθήνα ²1996, σσ. 222-227· *Η συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα. Συμπόσιο. (Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 16-18 Νοεμβρίου 1988)*, Θεσσαλονίκη 1990.

(Γυναικόκαστρο)[5] και υπαγόταν στο σαντζάκι της Θεσσαλονίκης, το οποίο ανήκε στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης. Μετά την απελευθέρωση της περιοχής το Κιλκίς και η περιφέρειά του διοικητικά ανήκαν στο νομό Θεσσαλονίκης και αποτελούσαν την υποδιοίκηση Κιλκίς και τα υπό αυτών υπαγόμενα διοικητικά τμήματα: Κάτω Θεοδωράκι και Αρχαγγέλων. Οι Έλληνες πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν το 1914 στο Κιλκίς και την περιφέρειά του προέρχονταν από την Τουρκία, τη Ρωσία (Καύκασο) και τη Βουλγαρία[6], ενώ κατά τα έτη 1922-1924 από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη και το 1925 από την Ανατολική Ρωμυλία. Όσον αφορά στις μεταναστεύσεις των προσφύγων της περιόδου 1913-1914 στο Κιλκίς και εν γένει στην ελεύθερη ελληνική Μακεδονία, όπου βρήκαν καταφύγιο οι Έλληνες, αυτές οφείλονται στους πολέμους εκείνης της περιόδου και στις αναταραχές που είχαν δημιουργήσει κλίμα

---

5. Ο καζάς Αβρέτ Χισάρ εκτεινόταν περίπου στα γεωγραφικά όρια που έχει ο σημερινός νομός Κιλκίς. Σύμφωνα με τον Δ. Φιλιππίδη το 1906 στην υποδιοίκηση Αβρέτ Χισάρ κατοικούσαν 19.779 μουσουλμάνοι, 15.892 σχισματικοί, 1.300 ουνίτες, 1.080 ορθόδοξοι και 100 σερβίζοντες. Στο Κιλκίς ή Kukus ζούσαν 1.000 σχισματικές, ουνιτικές, σερβίζουσες, 250 μουσουλμανικές και 40 ελληνικές οικογένειες. Στην υποδιοίκηση Αβρέτ Χισάρ το 1909 ζούσαν 43.980 κάτοικοι. Από αυτούς οι 25.397 ήταν Τούρκοι, οι 17.766 σχισματικοί Βούλγαροι και οι 530 Έλληνες, ενώ οι υπόλοιποι ήταν Αθίγγανοι χριστιανοί, καθώς και κάποιοι διαμαρτυρόμενοι. Ο Ν. Ιγγλέσης, το 1910, αναφέρει ότι στον καζά Αβρέτ Χισάρ ζούσαν συνολικά 43.988 κάτοικοι. Κατά τον ίδιο ο πληθυσμός του Κιλκίς ανεχόταν σε 8.000 περίπου κατοίκους από τους οποίους οι 5.500 ήταν Βούλγαροι και οι 2.500 Τούρκοι· οι Έλληνες ήταν ολιγάριθμοι. Το ίδιο έτος στο Κιλκίς υπήρχαν δύο εκκλησίες. Η μία ανήκε στους Βούλγαρους σχισματικούς και η άλλη, της Παναγίας, στους ουνίτες. Οι ορθόδοξοι διατηρούσαν ένα παρεκκλήσι και οι Τούρκοι δύο τεμένη. Το ένα τέμενος έφερε την ονομασία Eski Cami που κτίστηκε από τον Cigala-zâde Ahmet Bey το 1835. Υπήρχε ακόμη η μονή του αγίου Γεωργίου. Στο Κιλκίς είχε την έδρα του ο επίτροπος του επισκόπου Πολυανής. Βλ. Δ. Φιλιππίδης, *Ἡ Μακεδονία ἱστορικῶς, ἐθνολογικῶς, γεωγραφικῶς, στατιστικῶς*, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 69· Ν. Ἰγγλέσης, *Ὁδηγός τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1910-1911, σσ. 9, 78 (στο εξής: *Ὁδηγός τῆς Ἑλλάδος*)· E. Hakkı, Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı mimârî eserleri* (Οθωμανικά αρχιτεκτονικά μνημεία στην Ευρώπη), τόμ. 4, βιβλίο 5, İstanbul 1982, σ. 284· *Στατιστική τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης*, ἐν Ἀθήναις 1910· Χ. Πούλιος, «Ἐκκλησιαστική διαίρεσις», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* (Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου), ἔτος Δ΄ 1911, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 167· Α. Χαλκιόπουλος, *Ἡ Μακεδονία, ἐθνολογική στατιστική τῶν βιλαετίων Θεσσαλονίκης καί Μοναστηρίου*, ἐν Ἀθήναις 1910, σσ. 39-41· Σ. Κοκκίνης, *Τά μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος. Ὁδηγός-ἱστορία-θησαυροί-βιβλιογραφία*, Ἀθήνα 1976, σ. 55. Πρβλ. Ν. Σχινᾶς, *Ὁδοιπορικαί σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου, νέας ὁροθετικῆς γραμμῆς καί Θεσσαλίας*, τεῦχος β΄, ἐν Ἀθήναις 1886, σ. 368· Α. Ἀρβανίτης, *Ἡ Μακεδονία εἰκονογραφημένη*, ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 119.

6. Από υπόμνημα της Ύπατης Αρμοστείας Κωνσταντινουπόλεως πληροφορούμαστε ότι το 1914 ήλθαν στην Ελλάδα 230.000 πρόσφυγες από τους οποίους 130.000 περίπου εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία. Από αυτούς 36.000 προέρχονταν από τη Βουλγαρία, 70.000 από την Ανατολική Θράκη, 20.000 από τη Μικρά Ασία και 4.000 από τον Καύκασο. Στα νησιά του Αιγαίου εγκαταστάθηκαν 70.000 από τη Μικρά Ασία και στην Παλαιά Ελλάδα 30.000 περίπου που στην πλειοψηφία τους ήταν μικρασιάτες· υπήρχαν όμως και πρόσφυγες από τη Θράκη. *Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας*, *Γενική Διοίκηση Μακεδονίας* (στο εξής: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*), φακ. 65, ύπόμνημα «ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς παλιννοστήσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι εὑρισκομένων προσφύγων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 3/16 Μαΐου 1919».

εφιαλτικό για τους Έλληνες. Στα τέλη του 1913 και στις αρχές του 1914 το μεγαλύτερο τμήμα της Ανατολικής Θράκης ήταν ερειπωμένο και οι κάτοικοί της ειδοποιούνταν να επιστρέψουν στα σπίτια τους, διότι θα καταλαμβάνονταν από τους μουατζήριδες (πρόσφυγες), δηλαδή από Τούρκους που εγκατέλειψαν τη Μακεδονία[7]. Τα ίδια προβλήματα αντιμετώπισαν και οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, της Βουλγαρίας και του Καυκάσου.

Οι Έλληνες[8] εγκαταστάθηκαν στον Καύκασο το 1828, όταν ο Ρώσος στρατηγός Πάσκεβιτζ[9] με το στρατό του επέστρεφε από τη Μικρά Ασία στη Ρωσία. Την περίοδο εκείνη τον ακολούθησαν πολλές ελληνικές οικογένειες από τον Πόντο λόγω των κακών συνθηκών που επικρατούσαν στην περιοχή και εγκαταστάθηκαν στη Ρωσία[10], στις περιφέρειες του Κάρς και της Τσάλκας[11]. Έτσι λοιπόν ερημώθηκαν ολόκληρες πόλεις και χωριά του Πόντου. Αργότερα τους μεταστάντες ακολούθησαν οι λεγόμενοι «Σταυριώτες», δηλαδή οι Κρυπτοχριστιανοί[12], ενώ παράλληλα στις αρχές του 20ού αιώνα πολλοί

---

7. Κ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί και γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού. Ο πρώτος ξεριζωμός (1908-1917)*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 243.

8. Για τους Έλληνες του Καυκάσου βλ. τις μελέτες Π. Μιχαηλίδης, «Ἀνὰ τὸν Καύκασον, ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μεσοχαλδίου εἰς Κάρς καί ἡ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὰ γράμματα κλίσις αὐτῶν», *Ξενοφάνης* 5 (1907-1908) 496-498· Ι. Κάλφογλου, *Οἱ Ἕλληνες ἐν Καυκάσῳ*, Ἀθῆναι 1908· Γ. Τηλκίδης, «Ὁ ἐν Καυκάσῳ Ἑλληνισμός», *Ποντιακά φύλλα* 2 (1937) 274-275, 306-312, 358-361, 438-442· Σ. Μαυρογένης, *Τὸ κιβερνεῖον τοῦ Κάρς τοῦ Ἀντικαυκάσου (Κάρσκαγια Ὁμπλὰτς) καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἑλληνικὸν στοιχεῖον κατὰ τὴν περίοδον 1878-1920*, Θεσσαλονίκη 1963· Γ. Γρηγοριάδης, *Οἱ Πόντιοι τοῦ Καυκάσου περιφερείας Κάρς-Ἀρταχάν*, Θεσσαλονίκη 1957· του ίδιου, *Ὁ Πόντος καί τὸ Κάρς*, Ἀθῆναι 1973· Ι. Λαυρεντίδης, «Ἡ κατὰ τὸ 1895-1907 μετοικεσία Ἑλλήνων Ποντίων τοῦ Καυκάσου εἰς Ἑλλάδα», *Ἀρχεῖον Πόντου* 31 (1971-1972) 395-515 (στο εξής: *Ἡ κατά τό 1895-1907 μετοικεσία*)· Κ. Παπουλίδης, «Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος καί ὁ Ἑλληνισμός τοῦ Καυκάσου τό 1914», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 3 (1989) 129-171 (στο εξής: *Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος*).

9. Βλ. Ο. Λαμψίδης, «Ὁ Πόντος κατά τόν ρωσοτουρκικόν πόλεμον τοῦ 1828-1829», *Ἀρχεῖον Πόντου* 19 (1954) 228-230. Πρβλ. P. Tuğlaci, *Osmanlı Şehirleri* (Οθωμανικές πόλεις), İstanbul 1985, σ. 200.

10. Βλ. Γ. Κλεάνθης-Σκαλιέρης, *Λαοί καί φυλαί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθῆναι 1922, σσ. 411-416.

11. Το Καρς σήμερα ανήκει στην Τουρκία, ενώ η Τσάλκα αποτελεί τμήμα της Γεωργίας. Για το Καρς βλ. Α. Ιωακειμίδης, *Ὁ ἑλληνισμός τοῦ Κάρς*, Ἀθῆναι 1949· Χ. Σαμουηλίδη,ς *Το χρονικό του Καρς*, (χωρίς τόπο και χρόνο έκδοσης)· Β. Φραγκίδης, *Από το Καρς του Καυκάσου (Τσαπίκ, Κιασσάρ, Παντζαρότ κτλ. 1878-1920) στο Μελισσουργείο Κιλκίς (1920-1988). Ιστορική, λαογραφική και πολιτιστική επισκόπηση της ζωής των κατοίκων*, Θεσσαλονίκη 1988 (στο εξής: *Από το Καρς του Καυκάσου*). Για την Τσάλκα βλ. Σ. Αγγελίδης, *Η ιστορία των ελληνικών εκκλησιών και των σχολείων της νότιας και δυτικής Γεωργίας και της Ατζαρίας*, Θεσσαλονίκη 1999 (στο εξής: *Η ιστορία των ελληνικών εκκλησιών*).

12. Σταυριώτες για κάποιους ονομάζονταν οι Κρυπτοχριστιανοί που αναγνώριζαν το σημείο του Σταυρού, ενώ για κάποιους άλλους αυτοί που κατάγονταν από το χωριό Σταυρί(ν) του βιλαετίου Τραπεζούντας. Εκτενέστερα για τους Σταυριώτες βλ. τις μελέτες του Γερβασίου Συυμελίδη, επισκόπου Σεβαστείας, *Οἱ Σταυριῶται*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1919· Δ. Παπαδόπουλος, *Ἀρχεῖον Σταυρί*, Ἀθῆναι 1985. Για τους Κρυπτοχριστιανούς βλ. τη μελέτη του Κ. Φωτιάδη,

Έλληνες είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες στη Ρωσία για να μην υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία στον τουρκικό στρατό. Κατά το έτος 1913 ο αριθμός των Ελλήνων προσφύγων του Καυκάσου ξεπερνούσε τις 150.000. Δυστυχώς όμως με τα συστηματικά μέτρα που εφάρμοζε η Ρωσική Κυβέρνηση μέσω των σχολείων και της Εκκλησίας και λόγω της κοινής θρησκείας ο ελληνισμός κινδύνευε να αφομοιωθεί. Η βασική εκπαίδευση των ελλήνων μαθητών γινόταν υποχρεωτικά στη ρωσική γλώσσα. Την περίοδο αυτή η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε τη δυνατότητα να ασχοληθεί με ζητήματα εξωτερικής φύσεως και να υποστηρίξει τα δικαιώματα των προσφύγων της Ρωσίας. Γι' αυτό θεώρησε πιο εφικτό να μεταναστεύσουν οι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Έτσι λοιπόν οι Καυκάσιοι Έλληνες για να μη χάσουν την ταυτότητά τους πήραν το δρόμο της προσφυγιάς. Η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε την ενέργεια αυτή ως ορθότερη, διότι θα χρησιμοποιούσε τους 150.000 πρόσφυγες για την πλουτοπαραγωγική ανάπτυξη της χώρας, δηλαδή η Ελλάδα θα αποκτούσε νέο εργατικό προσωπικό, εμπόρους, τεχνίτες, βιομηχάνους, γεωργούς κ.ά[13]. Την περίοδο αυτή στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν αρκετές οικογένειες από τον Καύκασο, στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια της μελέτης μας αναλυτικά, μαζί με τους άλλους πρόσφυγες που ήλθαν στις περιοχές αυτές.

Σύμφωνα με μία συγκεντρωτική αριθμητική εκτίμηση των προσφύγων, κατά περιοχές προέλευσης, έως τη 12η Ιουλίου του 1914 κατέφυγαν στην Ελλάδα από τη Θράκη 14.552 οικογένειες (54.292 άτομα), τη Μικρά Ασία 6.817 οικογένειες (24.771 άτομα), τη Βουλγαρία-Σερβία 6.127 οικογένειες (24.954 άτομα), τη Βόρειο Ήπειρο 180 οικογένειες (827 άτομα) και από τον Καύκασο 853 οικογένειες (3.757 άτομα). Εγκαταστάθηκαν συνολικά 28.529 οικογένειες (108.601 άτομα)[14]. Από αυτές στο Κιλκίς και την περιφέρειά του βρήκαν φιλοξενία και καταφύγιο 7.778 άτομα[15]. Σύμφωνα με το δελτίο της 19ης Αυγούστου του 1914 στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν μόνο 10 πρόσφυγες και ο αριθμός τους αυξήθηκε από 7.778 σε 7.788[16]. Το γεγονός

Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου, Θεσσαλονίκη 1988.

13. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 70, επιστολή του Διομήδη Βασιλειάδη προς την Εσωτερική Διοίκηση, Θεσσαλονίκη, 25 Σεπτεμβρίου 1913.

14. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 64, Ἐπιτροπὴ Ἐγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίον τῆς 12ης Ἰουλίου 1914. Για τους μετατοπισθέντες πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης, της Μικράς Ασίας και του Καυκάσου της Ρωσίας βλ. περισσότερα *Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐπιτροπή, Ἡ περίθαλψις καί ἐγκατάστασις τῶν ἐν Τουρκίᾳ προσφύγων τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1921 (στο εξής: *Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐπιτροπή*).

15. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 64, Ἐπιτροπὴ Ἐγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίον τῆς 12ης Ἰουλίου 1914.

16. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 64, Ἐπιτροπὴ Ἐγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίον τῆς 19ης Αὐγούστου 1914.

αυτό δικαιολογείται ότι στο μικρό και σχετικά φτωχό Κιλκίς είχε ήδη εγκατασταθεί μεγάλος αριθμός των προσφύγων.

Σε ένα συγκεντρωτικό πίνακα που υπέβαλε η Επιτροπή Εγκαταστάσεων Προσφύγων στο Γενικό Διοικητή Μακεδονίας για τους πρόσφυγες παρατίθενται οι περιοχές[17] όπου εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες από τη Θράκη, τη Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία και τον Καύκασο. Από τον πίνακα πληροφορούμαστε ότι έως την 8η Ιουνίου του 1914 στην Κεντρική Μακεδονία, από την Κατερίνη έως τη Δράμα, είχαν εγκατασταθεί συνολικά 13.775 οικογένειες (56.716 άτομα). Πιο συγκεκριμένα οι πρόσφυγες του Κιλκίς και της περιφέρειάς του προέρχονταν από τη Θράκη, τη Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία και τον Καύκασο. Οι προερχόμενοι από τη Θράκη εγκαταστάθηκαν στις παρακάτω κοινότητες: *Αρμουτζή* (Μεγάλη Βρύση) 74 οικογένειες (316 άτομα) που προέρχονταν από το Μπαμπά Εσκί[18] και τη Βιζύη[19], *Γενί-Μαχλέ* (Λειψύδρι) 26 οικογένειες (101 άτομα) που ήλθαν από τη Βιζύη, *Αποστολάρ* (Απόστολοι) 72 οικογένειες (291 άτομα) που κατάγονταν από τη Ραιδεστό και το Μπαμπά Εσκί, *Δοϊρανλή* 38 οικογένειες (160 άτομα) από την Αδριανούπολη[20], *Χασάν*

---

17. Στη μελέτη μας διατηρούμε την ορθογραφία και τις ονομασίες των κοινοτήτων όπως καταγράφονται στις στατιστικές και στα διάφορα έγγραφα. Σήμερα ορισμένες κοινότητες δεν υπάρχουν, διότι έχουν διαλυθεί και οι κάτοικοί τους εγκαταστάθηκαν σε πλησιέστερες κοινότητες· όταν μας είναι γνωστή, δίνουμε και τη σημερινή ονομασία της κοινότητας. Για τις μετονομασίες των κοινοτήτων βλ. *Πίναξ μετονομασιῶν προσφυγικῶν συνοικισμῶν Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1926· *Πίναξ μετονομασθεισῶν κοινοτήτων καὶ συνοικισμῶν τοῦ κράτους*, Ἀθῆναι 1929· *Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων*, 25, νομός Κιλκίς (Ἔκδοσις τῆς Κεντρικῆς Ἑνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος), Ἀθῆναι 1962.

18. Για το Μπαμπά Εσκί βλ. «Εἰδήσεις ἐξ ἐπαρχιῶν», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 31 (1907) 374-375 (στο εξής: *ΕΑ*)· Ι. Σπαθάρης, «Ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη κατὰ τὸν Ἐβλιὰ Τσελεμπήν, Τοῦρκον περιηγητὴν τοῦ XVII αἰῶνος», *Θρακικά* 9 (1938) 26-30.

19. Η Βιζύη είναι αρχαία πόλη της Θράκης. Βρίσκεται νοτιοδυτικά των Σαράντα Εκκλησιών, δυτικά της παραθαλάσσιας Μηδείας και βορειοδυτικά της Κωνσταντινουπόλεως, από την οποία απέχει 100 περίπου χιλιόμετρα. Η Βιζύη είναι η πατρίδα του γνωστού Έλληνα λογίου και ποιητή Γεωργίου Βιζυηνού (1848-1894). Οι κάτοικοι της Βιζύης αναγκάστηκαν την άνοιξη του 1914 να αναχωρήσουαν για τη Θεσσαλονίκη· επέστρεψαν στην πατρίδα τους μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920). Αναχώρησαν οριστικά για την Ελλάδα μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1922. Για τη Βιζύη βλ. περισσότερα Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη ^{2}1993, σσ. 167-168 (στο εξής: *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις*)· Σ. Ἰωαννίδης, «Ἡ βυζαντινὴ Βιζύη καὶ τὰ μνημεία της», *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 22 (1957) 281-296 (στο εξής: *ΑΘΛΓΘ*)· F. Dirimtekin, *Trakya tetkikleri, Vize (Byzei), Pınarhisar, Çatalca (Metrai), Midye (Mydeia)* (Μελέτες για τη Θράκη: Βιζύη, Πινάρχισαρ, Τσατάλτζα (Μέτρες) και Μηδεία) (Ayasofya müzesi yıllığı) (Λεύκωμα του μουσείου της Αγίας Σοφίας), τ. 5, İstanbul 1964, σσ. 15-36· Β. Σταυρίδης, *Ἐπισκοπικὴ ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 383 (στο εξής: *Ἐπισκοπικὴ ἱστορία*).

20. Η Αδριανούπολη είναι κτισμένη στη συμβολή των ποταμών Έβρου, Τόνσου και Άρδα. Το όνομά της κατά την παράδοση έδωσε ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Αδριανός (117-138 μ.Χ.). Το 1361 η Αδριανούπολη καταλήφθηκε από τον σουλτάνο Μουράτ Α΄ (1369-1389). Οι Τούρκοι

Όμπασι (Πεδινό) 92 οικογένειες (354 άτομα) χωρίς να σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Καραμπουρνού* (Μαυρονέρι) 55 οικογένειες (241 άτομα) που εγκατέλειψαν την Αδριανούπολη, *Σερσεμλή* (Ξηρόβρυση) 63 οικογένειες (351 άτομα) από τη Βιζύη, *Ασκιλάρ* (Ευρωπός) 28 οικογένειες (99 άτομα) που ξεκίνησαν από το Μπαμπά Εσκί, *Αλή Χοτζαλάρ* (Μικρόκαμπος) 15 οικογένειες (67 άτομα) που ήλθαν από το Κάστρο, *Μυλάφτσα* (Ηλιόλουστο)[21] 16 οικογένειες (42 άτομα) για τις οποίες η επιτροπή δεν διευκρινίζει την περιοχή προέλευσής τους, *Κουρκούτ* (Τέρπυλλος) 78 οικογένειες (313 άτομα) που ξεριζώθηκαν από το Λουλέ Μπουργάζ[22], *Σαρή-Γκιόλ* (Κρηστώνη) 339 οικογένειες (1.446 άτομα) που ξεκίνησαν από τη Βιζύη και 47 οικογένειες (175) που εγκατέλειψαν τη Ραιδεστό[23] και έμεναν σε αντίσκηνα. Από τη Μικρά Ασία εγκα-

---

ονόμαζαν (και ονομάζουν) την Αδριανούπολη Edirne, ενώ οι Βούλγαροι Odryn. Η Αδριανούπολη από τον 4ο αιώνα ήταν έδρα επισκοπής, η οποία ανέπτυξε αξιόλογη εκκλησιαστική, κοινωνική και εθνική δράση έως τον Οκτώβριο του 1922, όταν ο ελληνικός πληθυσμός εγκατέλειψε την πόλη και εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα. Περισσότερα για την Αδριανούπολη βλ. Τ. Γριτσόπουλος, «Ἀδριανούπολις», *Θρησκευτική και Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 1, στ. 453-460· του ίδιου, «Ἡ Μητρόπολις Ἀδριανουπόλεως», *ΑΘΛΓΘ* 22 (1957) 321-331· Κ. Κουρτίδης, «Τά γράμματα εἰς τήν Ἀδριανούπολιν ἐπί Τουρκοκρατίας (1365-1912)», *ΑΘΛΓΘ* 6 (1938-1939) 113-131· του ίδιου, «Ἡ Ἀδριανούπολις», *Θρακικά* 25 (1956) 165-173· Γ. Κωνσταντινίδης, «Ἡ ἐν Ἀδριανουπόλη Ἑλληνική κοινότης», *Θρακικά* 18 (1943) 50-84, 19 (1944) 39-71· Γ. Λαμπουσιάδης, «Ἡ Ἑλληνική κοινότης Ἀδριανουπόλεως ἐπί Τουρκοκρατίας», *Θρακικά* 1 (1928) 298-311· Ι. Σαράφογλου, «Περιγραφή τῆς Ἀδριανουπόλεως», *Θρακικά* 2 (1929) 66-86· Ν. Βαφείδης, «Ἐκκλησιαστικαί ἐπαρχίαι τῆς Θράκης καί ὁ φάκελος 434 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς περί Θράκης», *ΑΘΛΓΘ* 20 (1955) 81-120· Σ. Σακκελλαριάδης, *Πόλεις καὶ θέσμια Θράκης καί Ἰωνίας, Θράκη*, τ. Α΄, Ἀθῆναι 1929, σσ. 78-80· A. Yerolympos, «A Contribution to the Topography of 19th Century Adrianople» *Balkan Studies* 31/1 (1993) 49-72· Α. Σαμοθράκης, *Λεξικόν γεωγραφικόν καί ἱστορικόν τῆς Θράκης ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453*, Ἀθῆναι [2]1963, σσ. 23-25· Π. Ἀξιώτης, *Ἡ Ἀδριανούπολις (Θράκη - Ἀνατολική Ρωμυλία) ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1922*, Θεσσαλονίκη 1949· Tosyavizade R. Osman, *Edirne Rehnümasi (Edirne şehir klavuzu)* (Οδηγός της Αδριανούπολης), (επιμ. Ratip Kazancigil) Edirne 1994· O. N. Peremeci, *Edirne tarihi* (Ιστορία της Αδριανούπολης), İstanbul 1940· O. Yalçın, *Edirne* (Η Αδριανούπολη), İstanbul 1959· H. İnalcık, «Edirne'nin fethi (1361)» [Η άλωση της Αδριανούπολης (1361)], *Edirne. Edirne'nin 600 fethi yıldönümü armağan kıtabı* (Αδριανούπολης. Τιμητικός τόμος για την επέτειο των 600 χρόνων από την άλωση της Αδριανούπολης), Ankara [2]1993, σσ. 137-159· R. Kazancigil, *Edirne şehir tarihi kronolojisi (1300-1994)* [Χρονολογικός κατάλογος των ιστορικών γεγονότων της Αδριανούπολης (1300-1994)], Edirne 1995· *Edirne serhattaki payıtaht* (Η Αδριανούπολη το σύνορο της πρωτεύουσας), İstanbul 1998.

21. Για την κοινότητα αυτή βλ. Λ. Ιγνατιάδης, *Τό Ἡλιόλουστο τοῦ Κιλκίς*, (χωρίς τόπο έκδοσης) 1967.

22. Για το Λουλέ Μπουργάζ βλ. Γ. Λαμπουσιάδης, *Ἀπό Ἀδριανουπόλεως εἰς Λουλέ Βουργάζιον· μελέτη ἱστορική καί γεωγραφική μετά πλείστων στατιστικῶν πληροφοριῶν περί τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς παιδείας τῆς ἐμπορίας κτλ.* (Θρακικῶν Μελετῶν, τόμος Α΄), ἐν Ἀδριανουπόλει 1911· «Εἰδήσεις ἐξ ἐπαρχιῶν», *ΕΑ* 31 (1907) 373-374· *Κανονισμός τῆς ἐφορο-επιτροπῆς ἐν Λουλέ-Βουργάζ ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1912.

23. Για την Ραιδεστό βλ. Α. Αλεξούδης, «Εἰδήσεις περί τῆς ἐν Ραιδεστῷ Μητροπόλεως καί τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ αὐτῆς ἀρχαίων χειρογράφων βιβλίων», *Θρακική Προσωπογραφία*, Αθήνα [2]1991, σσ. 27-31· Μανουήλ Γεδεών, «Εἰδήσεις ἐκ κωδίκων θρακικῶν», *ΕΑ* 31 (1907) 553-556,

ταστάθηκαν στις εξής κοινότητες: *Κιλκίς* 4 οικογένειες (4 άτομα) από την Τραπεζούντα[24], *Γραμμάτινα* (Ευκαρπία) 42 οικογένειες (126 άτομα) από την Κολωνία[25], *Μυλάφτσα* 16 οικογένειες (42 άτομα) από την Τρωάδα και στο *Κουρκούτ* 24 οικογένειες (97 άτομα) από το Ερζερούμ. Στο Κιλκίς[26] εγκαταστάθηκε τμήμα των προσφύγων της Βουλγαρίας που ανέρχονταν σε 371 οικογένειες (1.285 άτομα) και προέρχονταν από τη Στρώμνιτσα[27]. Οι υπόλοιποι

625-628, 638-640, 668-669· Φ. Μανουηλίδης, «Ραιδεστὸς Ἀνατ. Θράκης», *Θρακικά* 24 (1955) 7-307· Τ. Γριτσόπουλος, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Ραιδεστοῦ», *ΑΘΛΓΘ* 18 (1953) 179-192· Κ. Μαμώνης, «Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ δράσιν τῶν συλλόγων Ραιδεστοῦ Θράκης (1871-1922)», *Μνημοσύνη* 2 (1968-1969) 278-302· *Cumhuriyetin 50 yılında Tekirdağ, 1973, il yıllığı* (Λεύκωμα του νομού Ραιδεστού για τα 50 χρόνια της δημοκρατίας, 1973), İstanbul 1973.

24. Για την Τραπεζούντα βλ. κυρίως Τ. Εὐαγγελίδης, *Ἱστορία τῆς Ποντιακῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ὀδησσός 1898· Σ. Ἰωαννίδης, *Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος καὶ περὶ αὐτὴν χώρας*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870· Ε. Κυριακίδης, *Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ περὶ αὐτὴν χώρας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρις ἡμῶν ἀκμασάντων λογίων*, ἐν Ἀθήναις 1897· Χ. Φιλιππίδης, *Ἡ ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*, *Ἀρχεῖον Πόντου* τόμ. 4-5, ἐν Ἀθήναις 1933· Ο. Akbulut, *Trabzon* (Η Τραπεζούντα), İstanbul 1955.

25. Για την Κολωνία και για τη μητρόπολη Κολωνίας βλ. Γ. Πρεμετίδης (Μητροπολίτης Κολωνίας), *Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Κολωνείας*, Θεσσαλονίκη 1987· Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν (Καβάλας), *Ἱστορία καὶ λαογραφία ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Κολωνίας καὶ Νικοπόλεως Πόντου (Σεμπὶν Καραχισάρ)*, Καβάλα 1964· Ι. Αποστολίδης, «Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κολωνίας», *Ξενοφάνης* 4 (1906) 282-286· Σ. Ζουμπουλίδης, «Ἡ Ἐπαρχία Κολωνίας», *Ξενοφάνης* 7 (1910) 273-282.

26. Η ελληνική κυβέρνηση αρχικά είχε κάνει τη σκέψη να μετονομασθεί το Κιλκίς σε Νέα Στρώμνιτσα και να εγκατασταθούν όλοι οι προερχόμενοι από τη Στρώμνιτσα. Αργότερα αποφάσισε να διατηρήσει το όνομα Κιλκίς, που είχε συνδεθεί με την ιστορική μάχη από την οποία είχε κριθεί όλη η τύχη του ελληνοβουλγαρικού πολέμου. Η απόφαση αυτή έδωσε την αφορμή να εγκατασταθούν και Στρωμνιτσιώτες στη Θεσσαλονίκη, οι οποίοι, για να μη χάσουν την ενότητά τους, ίδρυσαν το σύλλογο Στρωμνιτσιωτών «Η Τιβεριούπολις» με έδρα τη Θεσσαλονίκη και με παράρτημα στο Κιλκίς. Α. Ἀγγελόπουλος, *Βόρειος Μακεδονία. Ὁ ἑλληνισμός τῆς Στρωμνίτσης, τοπογραφία-ἱστορία-ἐκκλησία-παιδεία-ἐθνική καί κοινοτική ζωή*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 150-151.

27. Για τη Στρώμνιτσα βλ. Δ. Ρίζος, «Ὀλίγα τινὰ περὶ Στρωμνίτσης», *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς* 2 (1883) 270-273· Κ. Μπόνης, *Ἡ Στρώμνιτσα*, Θεσσαλονίκη 1961· Π. Τιβεριουπολίτης, «Ἡ Στρώμνιτσα», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* (Μακεδονικοῦ Συλλόγου "Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος"), ἔτος Α΄ 1908, ἐν Ἀθήναις 1908, σσ. 248-253· Ε. Χαραράμπους-Χατζηδημητρίου, «Τὸ ὁλοκαύτωμα τῆς Στρωμνίτσης», *Μακεδονικὴ Ζωὴ* 15 (1967) 34-37· Α. Λευκίδης, «Το ολοκαύτωμα της Στρωμνίτσης», *Κιλκισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 59-61· Λ. Φάσσος, *Η Στρώμνιτσα από την εποποιία, στο δρόμο*, Κιλκίς 1990· A. Istirkoff, *Stumiško* (Η επαρχία Στρωμνίτσης), Sofija 1924· V. Kančov, «Putovane po dolinite na Struma, Mesta i Bregalnica» (Περιοδεία στις κοιλάδες της Στρώμνιτσας, Νέστου και Bregalnica), *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina* 4 (1891) 19-45· B. Panov, «Crkovno-prosvetnite borbi vo Strumičko vo XIX vek» (Οι εκκλησιαστικοί και εκπαιδευτικοί αγώνες στην περιοχή της Στρώμνιτσας κατά τον 19ον αιώνα), *Glasnik na Institutot za Nacionalna Istorija* 3 (1959) 83-118 (μετάφραση στα ελληνικά βλ. *Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας* 21 (1969) 46-70)· M. Pandevski-Gtoev Trnkata, *Strmica i Strumičko niz Istorijata* (Η Στρώμνιτσα και η επαρχία Στρωμνίτσης δια της ιστορίας), Strumica 1969 (βλ. βιβλιογραφικό σημείωμα υπό Αθανασίου Αγγελοπούλου, στο *Δελτίον Γιουγκοσλαβικῆς Βιβλιογραφίας* 2 (1972) 26-33.

πρόσφυγες από τη Βουλγαρία εγκαταστάθηκαν στα παρακάτω χωριά: *Δραγομίρ* (Βαφιοχώρι)[28] 75 οικογένειες (329 άτομα) από τη Στρώμνιτσα, *Αμάπρ-Κιόϊ* (Μάνδρες) 53 οικογένειες (199 άτομα) από το Ορτάκιοϊ[29], *Σνεύτσε* (Κεντρικό) 95 οικογένειες (439 άτομα) από τη Στρώμνιτσα και στη *Μυλάφτσα* μία οικογένεια (1 άτομο) από τη Στρώμνιτσα. Τέλος, οι πρόσφυγες του Καυκάσου τοποθετήθηκαν στις εξής κοινότητες: *Κιλκίς* 60 οικογένειες (284 άτομα) από το Κάρς, *Γκιόλ-Όμπασι* (Πικρολίμνη) 39 οικογένειες (169 άτομα) από το Κάρς, *Δοϊρανλή* 8 οικογένειες (42 άτομα), για τις οποίες ο πίνακας δεν διευκρινίζει την περιοχή προέλευσής τους, *Σαρή-Κιόϊ* (Ποταμιά) 60 οικογένειες (306 άτομα) από το Κάρς και την Τιφλίδα, *Μουτούλοβο* (Μεταξοχώρι) 10 οικογένειες (47 άτομα) από το Κάρς, *Μυλάφτσα* 6 οικογένειες (29 άτομα) από το Κάρς και στο *Κουρκούτ* 77 οικογένειες (317 άτομα) από το Κάρς. Στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν συνολικά 943 οικογένειες (3.956 άτομα) από τη Θράκη, 86 οικογένειες (269 άτομα) από τη Μικρά Ασία, 595 οικογένειες (2.253 άτομα) από τη Βουλγαρία και 260 οικογένειες (1.194 άτομα) από τον Καύκασο. Οι προσφυγικές οικογένειες ανέρχονταν συνολικά σε 1.868 (7.630 άτομα) (πίν. 2). Στην περιφέρεια Κάτω Θεοδωράκι εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες που ήλθαν από τη Θράκη και συγκεκριμένα από την επαρχία Βιζύης και Μηδείας[30]. Από τη Μηδεία εγκαταστάθηκαν στο χωριό *Μουζαλή* (Κλιστό) 73 οικογένειες (301 άτομα), ενώ οι υπόλοιποι πρόσφυγες που προέρχονταν από τη Βιζύη εγκαταστάθηκαν στα εξής χωριά: *Κούσοβο* (Κοκκινιά) 25 οικογένειες (87 άτομα), *Μπας-Μαχλέ* (Κεφαλοχώρι) 100 οικογένειες (433 άτομα), *Δζιφλίκ-Μαχλέ* (Λαγκαδοχώρι) 21 οικο-

28. Για την κοινότητα Δραγομίρ βλ. *Ἐθνικὸς Σύλλογος Διδασκάλων καὶ Νηπιαγωγῶν Παιονίας, Ἡ ἐκπαιδευτικὴ περιφέρεια Παιονίας· γεωφυσική, ἱστορική, οἰκονομική, λαογραφικὴ καὶ δημοσιογραφικὴ μελέτη*, Ἀθῆναι 1965, σσ. 94-95 (στο εξής: *Ἐθνικὸς Σύλλογος Διδασκάλων*).

29. Για το Ορτάκιοϊ (Λιτίτσης) βλ. Ν. Ροδοοίνου, «Ὁλίγα περὶ τῆς μητροπόλεως Λιτίτσης», *Θρακικά* 12 (1939) 94-102· «Θράκη - Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῆς ἐπαρχίας Λιτίτσης —σχολεῖα, διδάσκαλοι καὶ μαθηταί— εἷς τινα ὀφείλεται ἡ τελουμένη νῦν πρόοδος», ἐφ. *Ἀγών* 19 Ἀπριλίου 1907, ἀριθ. φ. 417· πρβλ. «Εἰδήσεις ἐξ ἐπαρχιῶν», *ΕΑ* 31 (1907) 195-197· G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs*, Paris 1881, σ. 502.

30. Η Βιζύη αρχικά αναφέρεται ως επισκοπή στην Α΄ Οικουμενική σύνοδο (325) και σε μεταγενέστερες Οικουμενικές Συνόδους, Γ΄ (431) και Δ΄ (451). Αργότερα προήχθη σε αρχιεπισκοπή και στα μέσα του 14ου αιώνα σε μητρόπολη. Πριν το 1682 ενώθηκε με την ερημωθείσα τότε μητρόπολη Μηδείας και απετέλεσε τη μητρόπολη Βιζύης και Μηδείας. Στις αρχές του 18ου αιώνα οι δύο μητροπόλεις κατέστησαν και πάλι αυτόνομες, ενώ επί πατριάρχου Ιερεμίου Γ΄ (α΄ 1716-1726) ενώθηκαν και πάλι. Η μητρόπολη Βιζύης και Μηδείας διαλύθηκε το 1922, διότι το ποίμνιό της μετανάστευσε στην Ελλάδα. Βλ. Σ. Λακίδης, *Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βιζύης καὶ Μηδείας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899· του ίδιου, «Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βιζύης καὶ Μηδείας», *Θρακικά* 4 (1982-1984) 33-40· Ανθίμου μητρ. Βιζύης, «Βιαιοπραγίαι καί ἐπιβουλαί. Β΄ Ἔκθεσις μητροπολίτου Βιζύης», *ΕΑ* 32 (1908) 382-383· Ν. Βαφείδης, «Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Βιζύης», *ΑΘΑΓΘ* 19 (1954) 193-212· J. Darrouzès, *Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, σσ. 126, 132, 205· Β. Σταυρίδης, *Ἐπισκοπικὴ ἱστορία*, σσ. 381-392.

γένειες (88 άτομα), *Μουστερέκ* (Μελισσουργείο)[31] 29 οικογένειες (120 άτομα), *Μύλοβο* (Ελληνικό) 40 οικογένειες (155 άτομα), *Παντίτσα* (Φύσκα)[32] 59 οικογένειες (300 άτομα), *Μπέϊκοβα* (Άγιος Μάρκος) 29 οικογένειες (150 άτομα) και *Ραγιάν* (Βάθη) 136 οικογένειες (579 άτομα). Το σύνολο των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην ευρύτερη περιφέρεια του Κάτω Θεοδωρακίου ανέρχονταν σε 512 προσφυγικές οικογένειες (2.168 άτομα) (πίν. 3). Στην περιφέρεια Αρχαγγέλων ήλθαν πρόσφυγες από τη Θράκη και τη Βουλγαρία. Οι προερχόμενοι από τη Θράκη εγκαταστάθηκαν στις εξής κοινότητες: *Βλαδίρι* (Ακρίτας) 11 οικογένειες (40 άτομα) από τη Ραιδεστό και τις Σαράντα Εκκλησιές[33], *Τσικούντσα* (Μεγάλη Στέρνα) 13 οικογένειες (68 άτομα), για τις οποίες δεν σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Καλίνοβο* (Σουλτογιανναΐϊκα)[34] 13 οικογένειες (49 άτομα) από το Γιουβαλή, *Σούρλοβο* (Αμάραντα) 87 οικογένειες (365 άτομα) που δεν σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Τσιγδεμλί* (Μεταμόρφωση) 24 οικογένειες (97 άτομα) από το Σαράϊ, *Ακίντζαλη* 2 οικογένειες (17 άτομα), για τις οποίες δεν αναφέρεται ο τόπος προέλευσής τους, *Κάτω Πορόϊα* 16 οικογένειες (66 άτομα) από τις Μέτρες[35], *Άνω Πορόϊα* 84 οικογένειες (347 άτομα), για τις οποίες δεν γνωρίζουμε τον τόπο προέλευσής τους, *Κράσταλι* (Κορώνα) 95 οικογένειες (337 άτομα) από το Καβάκι, Σαράϊ και Τσακηρλί, *Μπουγιουκλή* (Ακρίτας) 11 οικογένειες (32 άτομα) από το Ορτάκιοϊ και τις Σαράντα Εκκλησιές και στο *Έρτσελη* (Αλεξάνδρα) μία οικογένεια (4 άτομα) από τη Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή). Στη *Σφεταπέκτα* (Αγία Παρασκευή) ήλθαν 7 οικογένειες (36 άτομα) από την Κολωνία

---

31. Για το Μελισσουργείο βλ. Β. Φραγκίδης, *Από το Καρς του Καυκάσου.*

32. Για την Πλανίτσα (Φύσκα) βλ. Α. Κοντοείδης, *Κιλκισιώτικα πατριδογραφικά θέματα Α΄*, Αθήνα 1982, σ. 30 (στο εξής: *Κιλκισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*). Πρβλ. Δ. Κανατσούλης, *Ιστορία της Μακεδονίας μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 12.

33. Για τις Σαράντα Εκκλησιές βλ. Μ. Χριστόδουλος, *Περιγραφή ἱστοριογεωγραφική τῆς ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν*, ἐν Αθήναις 1881· του ίδιου, *Ἡ Θράκη καί αἱ Σαράντα Ἐκκλησίαι μετά τινων διοικητικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1897· Κ. Χατζόπουλος, «Ἡ ἐπαρχία 40 Ἐκκλησιῶν» *Θρακική Προσωπογραφία*, σσ. 181-203· *Κανονισμός διέπων τά Κοινοτικά τῆς Ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1908· Σ. Ψάλτης, *Θρακικά ἤ μελέτη περί τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν*, (χωρίς τόπο έκδοσης) 1905· Ι. Γιαννακόπουλος, *Εν Σαράντα Εκκλησίαις της Ανατολικής Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1994· N. Karaçam, *Elsaneden gerçeğe Kırklareli*, (Οι Σαράντα Εκκλησιές από το μύθο στην πραγματικότητα), Kırklareli 1995.

34. Για την κοινότητα Καλίνοβο (Σουλταγιανναΐϊκα) βλ. *Ἐθνικός Σύλλογος Διδασκάλων*, σσ. 99-100.

35. Για τις Μέτρες βλ. Π. Βαλσαμίδης, *Η Ιερά Μητρόπολις Μετρών και Αθύρων. Εκκλησιαστική εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα επί τη βάσει ανεκδότων κωδίκων (μέσα 18ου αιώνα-1927)* (ανέκδοτος διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1998· του ίδιου, «Σφραγίδες της επαρχίας Μετρών και Αθύρων», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας* 5 (1998) 295-305· Ε. Παπαθεοδώρου, *Μέτρες, Σωζούπολη, Γέφυρα*, Γέφυρα 1981.

της Μικράς Ασίας. Οι πρόσφυγες της Βουλγαρίας εγκαταστάθηκαν στα χωριά: *Μπρες* (Ακρολίμνη Μουριών) 7 οικογένειες (23 άτομα) από τη Δοϊράνη, *Σούγκοβο* (Αμάραντα) 24 οικογένειες (134 άτομα), για τις οποίες δεν αναφέρεται ο τόπος προέλευσής τους, *Ακίντσαλη* (Μουριές) 11 οικογένειες (37 άτομα) από τη Δοϊράνη, *Κάτω Πορόϊα* 24 οικογένειες (113 άτομα) από το Ορτάκιοϊ, *Ποταρός* (Δροσάτο) μία οικογένεια (5 άτομα) από τη Δοϊράνη και στο *Πόποβο* (Μυριόφυτο) μία οικογένεια (5 άτομα) από τη Στρώμνιτσα. Σε δεκαέξι χωριά της περιφέρειας Αρχαγγέλων εγκαταστάθηκαν συνολικά 441 οικογένειες (1.816 άτομα). 357 οικογένειες (1.422 άτομα) προέρχονταν από τη Θράκη, 77 οικογένειες (358 άτομα) από τη Βουλγαρία και 7 οικογένειες (36 άτομα) από τη Μικρά Ασία (πίν. 4)[36].

Από τα τέλη του 1914 έως το 1915 εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς περίπου 35 οικογένειες από το Άκαλαν[37] της Βουλγαρίας. Το 1970 στο Κιλκίς κατοικούσαν 76 οικογένειες (208 άτομα)[38], ενώ σήμερα ζουν περισσότερες από 90 οικογένειες απόγονοι των Ακαλανιωτών[39].

Από επιστολή του αντιπροσώπου του διοικητικού τμήματος Αρχαγγέλων προς τον υποδιοικητή Κιλκίς, με ημερομηνία 11 Δεκεμβρίου του 1914, πληροφορούμαστε την πολιτική, οικονομική, εθνολογική και κοινωνική κατάσταση του τμήματος. Ο αντιπρόσωπος στην επιστολή του για τους πρόσφυγες, τους Τούρκους και τους βουλγαρόφωνους σημειώνει τα εξής: *εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτος, νὰ προέλθῃ ἀρωγὸς πρωτίστως ἡ πολιτεία καὶ νὰ συστήσῃ διὰ τῶν ὀργάνων αὐτῆς τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα, δι' ὧν θὰ δυνηθῶσι καὶ οἱ εἰς τὰ διάφορα χωρία ἐγκατασταθέντες πρόσφυγες καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ οἱ Χριστιανοὶ Βουλγαρόφωνοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς διάφορα βιοποριστικὰ ἐπαγγέλματα καὶ δὴ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀπείρων ἐγκαταλελειμμένων γαιῶν ... εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτος, ὅπως ἡ ὑπηρεσία μεριμνήσῃ καὶ χορηγηθῶσι ... ἐν πρώτοις τ' ἀπαραίτητα γεωργικὰ ἐργαλεῖα καὶ ἐκ δευτέρου νὰ ἐξαποστείλῃ ὡς ἄλλους ἀποστόλους διαφόρους γεωπόνους, ὅπως διδάξωσιν αὐτοὺς τὸν τρόπον τῆς καλλιεργείας τῆς τόσῳ προσοδοφόρου γωνίας ταύτης τῆς Μακεδονίας.* Ο αντιπρόσωπος στην επιστολή του ακόμη τονίζει *δύνανταί τις, νὰ ἐννοήσῃ καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν τῶν κατοίκων, οἵτινες ζῶντες ἐν ἀρχεγόνῳ καταστάσει ἀγνοοῦσι τελείως τὰς ἐν γένει κοινω-*

---

36. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 64, Ἐπιτροπὴ Ἐγκαταστάσεως Προσφύγων, πρὸς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 21 Αὐγούστου 1914.

37. Το Ακαλάν εκκλησιαστικά ανήκε στη μητρόπολη Λιτίτσης. Βλ. Σ. Ψάλτης, *Ἡ Θράκη καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐν αὐτῇ ἑλληνικοῦ στοιχείου*, ἐν Ἀθήναις 1919, σσ. 155,156. *Πίναξ γενικὸς τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ ἑλληνικῶν σχολείων*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1902, σσ. 42-43.

38. Χ. Ζαφειριάδης, *Οἱ Ἀκαλανιῶται καὶ τὸ χωριό τους. Σημειώματα καὶ ἀναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 51-53.

39. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς (Η μεταξύ Πάϊκου καί Κρουσίων χώρα)*, Κιλκίς ²1996, σσ. 368-369 (στο εξής: *Ιστορία του Κιλκίς*).

νικὰς καὶ ἀνθρωπιστικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις, ἡ ὁποία ἐλπίζω σὺν τῷ χρόνῳ νὰ βελτιωθῇ ἐπαισθητῶς μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν μάλιστα τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων[40].

Την περίοδο 1913-1914 με την εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία αρχίζει παράλληλα και η μαζική φυγή των μουσουλμανικών πληθυσμών της Μακεδονίας προς την Τουρκία, οι οποίοι θα εγκατασταθούν στην Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία[41]. Στις μεταναστεύσεις των Τούρκων από τη Μακεδονία αναφέρεται με δημοσιεύματά της[42] η τουρκική εφημερίδα Yeni Asır[43] (Νέος Αιώνας) όπου μεταξύ άλλων διαμαρτύρεται για αυθαιρεσίες των Ελλήνων σε βάρος των Τούρκων στη Μακεδονία. Οι ίδιες αυθαιρεσίες των Ελλήνων καταγγέλλονται επίσης τη 10η Αυγούστου του 1914 και από το Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης με διακοίνωσή του στο Γενικό Διοικητή Μακεδονίας. Η διακοίνωση είναι γραμμένη στα γαλλικά και μεταφρασμένη στα ελληνικά και κάνει λόγο για βίαιες ενέργειες σε χωριά της Μακεδονίας που υποκινήθηκαν, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, από Έλληνες πρόσφυγες. Όσον αφορά στην περιοχή *Αβρέτ Χισάρ* (Κιλκίς), η διακοίνωση αναφέρει ότι οι Έλληνες πρόσφυγες κατέλαβαν τους καλλιεργημένους αγρούς των μουσουλμάνων και συμπεριφέρονταν σαν να ήταν νόμιμοι ιδιοκτήτες. Οι Αρίφ Αβδουλάχ Τσαούς, Μουσά Αγά και Χασάν Αγά είδαν τα 405 καλλιεργημένα στρέμματά τους να σφετερίζονται από τους Έλληνες πρόσφυγες[44]. Σε άλλη περί-

---

40. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 14, επιστολή του αντιπροσώπου του διοικητικού τμήματος Αρχαγγέλων πρός τόν υποδιοικητή Κιλκίς, Αρχάγγελοι, 11 Δεκεμβρίου 1914.

41. Για τις μεταναστεύσεις των Τούρκων βλ. Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 113-130 (στο εξής: *Προσφυγική Ελλάδα*)· του ίδιου, «Μετακινήσεις πληθυσμών μετά τους βαλκανικούς πολέμους. Η περίπτωση των Μουσουλμάνων της Μακεδονίας (1913-1914)», *Ελληνική Ιστορική Εταιρεία. Πρακτικά ΙΖ΄ Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου (31 Μαΐου - 2 Ιουνίου 1996)*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 317-332. Πρβλ. R. Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan göçmenleri)* (Η ανταλλαγή στην Προύσα). (Οι πρόσφυγες από την Ελλάδα 1923-1930)), İstanbul 1999, σσ. 67, 120-122.

42. Βλ. Για τα σχετικά δημοσιεύματα της εφημερίδας Yeni Asır βλ. τη μελέτη του Σ. Πελαγίδη, *Προσφυγική Ελλάδα*, σσ. 114-117.

43. Η εφημερίδα ιδρύθηκε το 1895 στη Θεσσαλονίκη από τους Abdurrahman Arif Bilğin και Fazlı Necip και συνεχίζει να εκδίδεται από το 1924 στη Σμύρνη. Βλ. T. Parlak, *Yeni Asır'ın Selânik yılları —"Evlâd'ı Fatihan diyâr-ları" 1895-1924* (Τα χρονικά της Γενί Ασίρ στη Θεσσαλονίκη «Τα εδάφη των παιδιών του Φατίχ Σουλτάν Μεχμέτ»), İzmır 1986· Μ. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης· συμβολή στην ιστορία του τύπου, Α΄ Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 299-315· M. Orhan Bayrak, *Türkiye' de gazeteler ve dergiler sözlüğü (1831-1993)* (Λεξικό των εφημερίδων και των περιοδικών της Τουρκίας (1831-1993)), İstanbul 1994, σσ. 156-157· H. Duman, *Osmanlı-Türk süreli yayinlari ve gazeteleri* (1828-1928) (Οθωμανικές-τουρκικές εκδόσεις και εφημερίδες (1828-1928), Ankara 2000, σσ. 927-928.

44. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 76, διακοίνωση τοῦ Γενικοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν Γενικὸ Διοικητὴ Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 10 Αὐγούστου 1914. Οι Τούρκοι κάτοικοι της υποδιοίκησης Κιλκίς άρχισαν να αναχωρούν συστηματικά από τον Μάρτιο του 1914 για την Τουρκία. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 14, επιστολή του υποδιοικητή Κιλκίς προς τον νομάρχη Θεσσαλονίκης,

πτωση Τούρκοι, και συγκεκριμένα οι κάτοικοι των χωριών *Αρμουτλή* (Μεγάλη Βρύση) και *Ορέβιστα* (Πευκόδασο), όταν έφυγαν γκρέμισαν τις οικίες τους, επειδή δεν βρήκαν ενοικιαστές να τις νοικιάσουν[45]. Δεν ήθελαν να εγκατασταθούν σε αυτές Έλληνες πρόσφυγες. Από έγγραφο του διοικητικού αντιπροσώπου του τμήματος Κάτω Θεοδωρακίου, με ημερομηνία 14 Δεκεμβρίου 1914, προς τον υποδιοικητή Κιλκίς διαβάζουμε *Ἡρεμία καὶ ἡσυχία ἀπόλυτος ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην κρατεῖ καθ' ὅλον τὸ τμῆμα μου. Καὶ τὸ ἐλάχιστον κίνημα πολιτικῆς φύσεως δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε ἐν αὐτῷ καίπερ κατοικουμένῳ ὑπὸ διαφόρων στοιχείων, ἤτοι ὑπὸ Χριστιανῶν-πρὸς τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς φανατικῶν Βουλγάρων-Ὀθωμανῶν καί προσφύγων ὁμογενῶν. Οἱ Βουλγαρόφωνοι*[46] *κάτοικοι, ἐπίσης καὶ οἱ Τοῦρκοι ὄντες εὐχαριστημένοι ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διοικήσεως τῶν Ἀρχῶν, διάγουν φιλησύχως, ἀσχολούμενοι προθύμως εἰς τὰ εἰρηνικά των ἔργα. Τοσαύτη δὲ εἶναι ἡ εὐχαρίστησίς των, ὥστε δὲν παύουσι νὰ περιγράφωσι τὴν καλήν των κατάστασιν εἰς τοὺς ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Τουρκίᾳ συγγενεῖς των προτρέποντες αὐτοὺς νὰ παλινοστήσωσι. Μόνον τὰ εἰς βάρος των συχνάκις διαπραττόμενα ὑπὸ τῶν συνοικούντων προσφύγων ἀδικήματα, ἐνοχλοῦσιν αὐτοὺς προκαλοῦντα τὴν δυσφορίαν*

Κιλκίς, 24 Δεκεμβρίου 1914.

45. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 76, σημείωμα, με τίτλο: «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων», έκθεσις χωρίς ημερομηνία (στο εξής: «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων»).

46. Ο αντιπρόσωπος του διοικητικού τμήματος Κάτω Θεοδωρακίου στο ίδιο έγγραφο αναφέρει σχετικά: *Οἱ Βουλγαρόφωνοι πρὸ 25ετίας ἦσαν ὀρθόδοξοι ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον, ἐδιδάσκοντο τά Ἑλληνικὰ γράμματα χωρὶς νὰ κατοροῶνωσι νὰ ἐκμάθωσι τὴν Ἑλληνικὴν ποτέ, ἕνεκα τῆς πλημμελεστάτης καὶ τὰ μάλιστα ἀμεθόδου διδασκαλίας καὶ τῆς καθόλου πεζότητος τῶν διδασκάλων τότε, περιοριζομένων εἰς μόνην τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τὴν δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων γραφὴν τῆς ἐπιτοπίου γλώσσης. Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν εἰκοσιπενταετές διάστημα, ἀπεχωρίσθησαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας προσηλυτισθέντες ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς προπαγάνδας· τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τῆς Σερβικῆς τοιαύτης, διατηρηθέντες Πατριαρχικοί. Βραδύτερον οἱ πλεῖστοι ἐγένοντο Βούλγαροι καθολικοί ... Ἡ γλώσσα τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦσιν, εἶναι μικτὴ συνισταμένη ἀπὸ λέξεις Ἑλληνικάς, Τουρκικάς, Λατινικάς καὶ πρὸ πάντων Σλαβικάς. Οἱ γέροντες καὶ ἄνω τῶν 40 ἐτῶν ἡλικίας γράφωσι καὶ ἀναγινώσκουσιν Ἑλληνιστί, πλὴν ἐν τῇ γραφῇ μεταχειρίζονται βουλγαρικὰς λέξεις, ψελίζοντες ὀλίγας μόνον Ἑλληνικάς, τὰς ὁποίας παπαγαλιστὶ ἐδιδάχθησαν καὶ ἐνθυμοῦνται ἀκόμη ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς φοιτήσεώς των εἰς τὸ Ἑλλ. σχολεῖον. Οἱ νέοι πάντες ἐδιδάχθησαν τὴν Βουλγαρικὴν ἐν τῷ σχολείῳ. Ἤδη δὲ ἱδρυθείσης νυκτερινῆς σχολῆς, μανθάνουσι τὴν Ἑλληνικὴν καὶ μετ' οὐ πολὺ θὰ ὦσιν εἰς θέσιν νὰ συνδιαλέγωνται ὁπωσδήποτε καὶ γράφωσιν Ἑλληνιστί. Μεγάλην πρόοδον ἀπετέλεσαν οἱ κάτω τῶν 15 ἐτῶν ἡλικίας, ἤτοι οἱ φοιτῶντες νῦν εἰς τὸ σχολεῖον· ἔμαθον καὶ γράφουν τὴν Ἑλληνικὴν ἀρκετὰ καλά. Ἰδίᾳ τὰ παιδία καὶ τὰ κοράσια μέχρις ἑπτὰ ἐτῶν θαυμασίως προώδευσαν καὶ ἔχουν προφορὰν ἀρίστην μὴ διακρινόμενα ὅτι εἶναι Βουλγαρόφωνα. Ἕλληνες βουλγαρόφωνοι ὑπάρχουν ἐν Μυρόβῳ μόνον, διατηρήσαντες τὴν ἐθνικότητά των καὶ τὰ σχολεῖα των καὶ ἐν καιρῷ τῆς βουλγαρικῆς τρομοκρατίας κατὰ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, ὑπαγόμενοι ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπισκοπὴν Πολυανῆς (Δοϊράνης).* Διατηρήθηκε η ορθογραφία και η στίξη του κειμένου. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 14, έγγραφο του διοικητικού αντιπροσώπου του Κάτω Θεοδωρακίου προς τον υποδιοικητή Κιλκίς, Κάτω Θεοδωράκι, 14 Δεκεμβρίου 1914.

των καὶ τὸ μῖσος μεταξύ των, καθισταμένου τοῦ βίου των δυσκόλου ἢ νὰ μὴ εἴπω ἀβιώτου, μάλιστα ἠνάγκασαν τὰ τοιαῦτα οἰκογενείας τινὰς βουλγαροφώνους εἰς μετανάστευσιν. Από το ίδιο έγγραφο πληροφορούμαστε ότι στο διοικητικό τμήμα Κάτω Θεοδωρακίου κατοικούσαν 9.458 μουσουλμάνοι, 2.605 πρόσφυγες και 2.498 βουλγαρόφωνοι. Το έγγραφο μας πληροφορεί ακόμη ότι εκτός από τους ελληνόφωνους πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν και ξενόγλωσσοι, όπως από την περιφέρεια της Στρώμνιτσας που μιλούσαν τη βουλγαρική και από τη Μικρά Ασία τη λαζική[47].

Την ίδια περίοδο, μαζί με τους Έλληνες πρόσφυγες που ήλθαν από τη Στρώμνιτσα και εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς και την περιφέρειά του ήλθαν και από οκτώ χωριά της περίπου 4.000 Τούρκοι, οι οποίοι έμειναν περίπου ένα μήνα στο χωριό *Γιουντζίδες* (Κύμινα). Το Γραφείο Εργασίας ανέλαβε την περίθαλψη και την τροφοδοσία τους, με προοπτική να τους προωθήσει σταδιακά στην περιφέρεια του Κιλκίς. Οι Τούρκοι όμως προτίμησαν να πουλήσουν τις περιουσίες τους και να φύγουν στη Μικρά Ασία με έξοδα της Ελληνικής Κυβέρνησης[48].

Από άλλα επίσημα έγγραφα και αιτήσεις των προσφύγων προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας πληροφορούμαστε ότι στις αρχές Μαρτίου του 1916 το Γενικό Συμμαχικό Στρατηγείο αποφάσισε να εκτοπίσει τους πρόσφυγες των κοινοτήτων *Γραμμάτινα*, *Σεϊδελή* (Ευζώνων), *Δαουτλή* (Επτάλοφος) και *Ερεσλή* (Καλολίβαδο) της υποδιοίκησης Κιλκίς και να κατεδαφίσει όλες τις οικίες τους[49]. Τα Ιταλικά και Γαλλικά στρατεύματα που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μετέτρεψαν, κάνοντας τις αναγκαίες εργασίες, τις οικίες των προσφύγων σε καταυλισμούς και οχυρωματικά έργα. Οι πρόσφυγες μαζί με τις οικίες τους εγκατέλειψαν τα έπιπλα και τα σκεύη τους, καθώς και τα χωράφια που είχαν σπείρει. Εδώ να σημειώσουμε ότι εκτός από τις παραπάνω κοινότητες, ζημιές υπέστησαν και άλλες κοινότητες της υποδιοίκησης Κιλκίς (πίν. 1). Μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918) οι κάτοικοι των παραπάνω κοινοτήτων ζήτησαν αποζημιώσεις από την Ελληνική Κυβέρνηση, υποβάλλοντας προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας καταλόγους, οι οποίοι θεωρήθηκαν μάλιστα βάσιμοι και αληθείς[50]. Συγκεκριμένα η κοινότη-

47. *Ό.π.*

48. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων». Πρβλ. Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα*, σσ. 125, 453.

49. Οι οικίες της κοινότητας Γραμμάτινα κατεδαφίστηκαν από τα Ιταλικά στρατεύματα, εκτός από το ναό της, ενώ των κοινοτήτων Σεϊδερλή, Δαουτλή και Ερέσελη από τα Γαλλικά. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, επιστολή της Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2 Μαΐου 1919· *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, κατάλογος ἐμφαίνων τάς προξενειθείσας ζημίας εἰς τό χωρίον Γραμμάτινα ὑπό τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων, Κουρκούτ, 14 Μαρτίου 1919 (στο εξής: Κατάλογος ἐμφαίνων τάς προξενειθεῖσας ζημίας).

50. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, επιστολή της Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας προς τη Γενική

τα *Γραμμάτινα* που κατοικούνταν από 48 προσφυγικές οικογένειες δήλωσε ότι καταστράφηκαν 327 στρέμματα σίτου που αντιστοιχούσαν σε 32.700 δραχμές, 242 στρέμματα κρίθης σε 19.520 δραχμές, 309 στρέμματα αραβόσιτου σε 22.370 δραχμές, 29 στρέμματα πατάτες σε 2.780 δραχμές, 10 στρέμματα φασόλια σε 1.000 δραχμές, 20 στρέμματα κουκιά σε 1.950 δραχμές, 124 στρέμματα καπνού σε 62.000 δραχμές, 4 στρέμματα σίκαλης σε 360 δραχμές, 68 στρέμματα λαχανόκηπων σε 20.500 δραχμές, 14 στάβλοι σε 7.300 δραχμές, 11 οικίες σε 7.050 δραχμές, 1 καφενείο σε 2.000 δραχμές και 1 όνος σε 500 δραχμές. Οι ζημιές ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 180.030 δραχμών (πίν. 6). Οι πρόσφυγες της κοινότητας *Σεϊδελή* παρουσίασαν κατάλογο[51] με 22 οικογένειες (96 άτομα)· καταστράφηκαν 110 στρέμματα σίτου που ανέρχονταν σε 11.000 δραχμές, 101 στρέμματα κρίθης σε 8.100 δραχμές και 5 στέμματα βρόμης σε 600 δραχμές· οι ζημιές ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 21.110 δραχμών (πίν. 7)[52]. Στον κατάλογο της κοινότητας *Δαουτλή*[53] καταγράφονται 17 οικογένειες (72 άτομα), οι οποίες υπέστησαν ζημιές σε 127 στρέμματα σίτου και 115 στρέμματα κρίθης με συνολική αξία εσοδείας που ανερχόταν στο ποσό των 21.100 δραχμών (πίν. 8). Και η κοινότητα *Ερεσελή* σε κατάλογο ζημιών της[54] αναφέρει 10 οικογένειες (53 άτομα), των οποίων καταστράφηκαν 67 στέμματα σίτου και 45 στρέμματα κρίθης με συνολική αξία εσοδείας που ανερχόταν στο ποσό των 10.300 δραχμών (πίν. 9). Από τις παραπάνω κοινότητες τις μεγαλύτερες ζημιές υπέστη η κοινότητα *Γραμμάτινα*[55]. Οι κάτοικοί της σε αίτησή τους προς το Υπουργείο Γεωργίας, στο τμήμα της Διεύθυνσης Δημοσίων Κτημάτων, με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1919 τόνιζαν τα εξής: *Τυγχάνοντες ἅπαντες πρόσφυγες ἐκ Μ. Ἀσίας ἐν ὅλῳ τεσσαράκοντι καὶ ὀκτὼ οἰκογένειαι, ἐγκατεστάθημεν εἰς τὸ χωρίον Γραμμάτινα τῆς περιφερείας Κιλκίς, ἔνθα καὶ διαμένοντες ἐπὶ διετίαν κατωρθώσαμεν ἵνα διὰ τῆς φιλοπονίας μας, ἀνακουφισθῶμεν ἐπὶ ὀλίγον, λησμονοῦντες τῇ πικρίᾳ τοῦ προσφυγικοῦ ἡμῶν παρελθόντος. Δυστυχῶς ὅμως Ἐξοχώτατε λόγοι στρατιωτικοὶ ἀφ' ἑνὸς ἀφ' ἑτέρου δὲ ἄλλοι λόγοι μᾶς ἠνάγκασαν ἵνα ἐγκαταλείψωμεν ἅπαντα τὰ σπαρτά μας καὶ σχεδὸν τὴν ἀκίνητον περιουσίαν μας ἁπάσαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Συμμαχικῶν στρατευμάτων ... καὶ νὰ ἐγκατασταθῶμεν εἰς τὸ χωρίον Δαουτλῆ τῆς ἰδίας περιφερείας ... ἵνα ἀποζημιωθῶ-*

Διοίκηση Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2 Μαΐου 1919.

51. Ο κατάλογος υπογράφεται από τους Στρατή Μαθιέλη και Σταυρή Παναγιωτάκη.

52. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, επιστολή της Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, Κιλκίς, 2 Απριλίου 1919.

53. Τον κατάλογο υπογράφουν οι Αθανάσιος Λουλουδής και Γεώργιος Κωνσταντής.

54. Υπογράφεται από τους Θεοδόση Σκουλή και Περικλή Τριανταφύλλου.

55. Οι ζημιές στους αγρούς της κοινότητας έγιναν αρχικά από τα Ιταλικά στρατεύματα και στη συνέχεια από τα Γαλλικά. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, κατάλογος ἐμφαίνων τάς προξενειθείσας ζημίας.

μεν διὰ τὴν ἐγκαταληφθεῖσαν περιουσίαν μας[56].

Το ρεύμα μετανάστευσης προς την περιοχή του Κιλκίς δεν σταμάτησε. Καυκάσιοι πρόσφυγες συνέχισαν να εγκαθίστανται στην περιοχή μετά την κατάρρευση του τσαρικού καθεστώτος της Ρωσίας, το 1918[57]. Συγκεκριμένα στο Κιλκίς εγκαταστάθηκαν το 1918[58] 5 οικογένειες από το χωριό Καρά-κιλίσε[59]. Το Μάιο του 1920 στο *Καραμπουνάρ* ήλθαν 15 οικογένειες από το Σουμπατάν[60], ενώ στο *Κράσταλη* 15 οικογένειες[61]. Το ίδιο έτος στην περιφέρεια του Κιλκίς εγκαταστάθηκαν στο *Χίρσοβο* (Χέρσο) οι κάτοικοι του χωριού Αρτός[62], ενώ στα χωριά *Σαρί-Γκιόλ* , *Καραμπουνάρ* και στην πόλη του Κιλκίς

---

56. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, αίτηση κατοίκων του χωριού Γραμμάτινα προς το Υπουργείο Γεωργίας, Κιλκίς, 15 Μαρτίου 1919. Την αίτηση υπογράφουν ο πάρεδρος Χαρίτος Σπανούδης, οι επίτροποι: Νικόλαος Σερταρίδης, Αναστάσιος Παπαδόπουλος και Παναγιώτης Αναστασιάδης και 17 κάτοικοι της κοινότητας: Παύλος Μιχαηλίδης, Πρόδρομος, Ιορδάνης, ένας αγράμματος, Παναγιώτης Δημητρίου, Ιορδάνης Μαυρίδης, Μ. Παπαδόπουλος, Χρίστος Καριπίδης, Ηλίας Αδαμίδης, Ιωάννης Καριπίδης, Δημήτριος Μαχαιράς, Ιωάννης Ορφανίδης, Παντελής Μιχαηλίδης, Θεόδωρος Παπαδόπουλος, Συμεών Παπαδόπουλος, Αναστάσιος Ισαάκ και Θεόδωρος Λιντζεσελίδης. Πρβλ. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, αίτηση προσφύγων Αγιαννητών προς τη Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, Κιλκίς, 18 Μαρτίου 1919.

57. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918) πολλοί Έλληνες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον Πόντο και τον Καύκασο. Το Μάρτιο του 1918 από το Κάρς έφυγαν 6.000 Έλληνες για τη Γεωργία, το βόρειο Καύκασο και το Κουμπάν. Από τη 15η Ιανουαρίου έως την 1η Μαρτίου του ίδιου έτους κατέφυγαν στη Ρωσία από τις εκκλησιαστικές επαρχίες Χαλδείας 45.000, Ροδοπόλεως 4.862 και Τραπεζούντας 26.000 Έλληνες. Κ. Παπουλίδης, *Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος*, σ. 135. Βλ. Π. Τοπαλίδης, *Ὁ Πόντος ἀνά τούς αἰώνας*, Δράμα 1939.

58. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 34.

59. Χωριό της επαρχίας Καρς. Το Καρά-κιλίσε ήταν παλαιό χωριό. Οι κάτοικοί του ήταν άποικοι της περιοχής Αργυρουπόλεως και Καρά-ισάρ (Γιαρασαρέτ) που είχαν εγκατασταθεί μετά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878. Το 1913 υπήρχαν 1.102 κάτοικοι. Διατηρούσαν εκκλησία και πεντατάξιο δημοτικό σχολείο. Βλ. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικές ἐγκαταστάσεις*, σσ. 32-38· Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 421· Θ. Μωϋσίδης, *Τὸ Καρα-κιλίσε*, Θεσσαλονίκη 1959. Πρβλ. Α. Καραθανάσης, *Ὁ κόλπος τοῦ Ὀρφανοῦ καί ἡ περιοχή του. Ὀρφάνι, Ὀφρύνιο, Γαληψός, Κάργιανη*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 126-127, 135.

60. Οι πρόγονοι του Σουμπατάν κατάγονταν από την περιοχή Μπαϊμπρούρτ του Ερζερούμ. Κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-1878) μετανάστευσαν στο Κιουμπέτ της περιοχής Τσάλκας. Μετά την κατάληψη του Καρς από τους Ρώσους, μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν στο Σουμπατάν, καθώς και σε άλλα χωριά του Καρς. Οι κάτοικοι του Σουμπατάν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και υπάγονταν στη ρωσική μητρόπολη του Καρς. Είχαν μία εκκλησία αφιερωμένη στον άγιο Γεώργιο και τρία παρεκκλήσια: του αγίου Γεωργίου, του αγίου Παύλου και της Αναλήψεως. Διατηρούσαν ακόμη και ένα τετρατάξιο μικτό δημοτικό σχολείο. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικές ἐγκαταστάσεις*, σσ. 162-163. Για το Μπαϊμπρούρτ βλ. Σ. Αγγελίδης, *Η ιστορία των ελληνικών εκκλησιών*, σ. 161.

61. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 162.

62. Κοινότητα της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοί του κατάγονταν από τη Χεριάνων του Πόντου. Κατά την απογραφή του 1913 είχε 1.034 κατοίκους. Διακρίνονταν για την εργατικότητα και τη φιλομάθειά τους. Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 414. Περισσότερα για την κοινότητα βλ. Ε. Παυλίδης, *Τὸ Ἀρτός τοῦ Κάρς*, Θεσσαλονίκη 1960.

οι κάτοικοι του χωριού Χαλίφ Ογλού[63]. Στο *Κιλκίς* βρίσκουμε ακόμη ορισμένες οικογένειες από το Βεζίνκιοϊ[64]. Προσφυγικές οικογένειες εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς και το 1921 από το χωριό Τσιπλαχλί[65].

Όσον αφορά στον τομέα της υγείας στο Κιλκίς και την περιφέρειά του τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς δεν υπήρχε οργανωμένη νοσηλευτική περίθαλψη, αλλά ούτε και νοσοκομείο με αποτέλεσμα οι πρόσφυγες να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Οι ασθένειες ήταν ο εφιάλτης που τους ακολουθούσε μετά τον ξεριζωμό. Η ελονοσία, κυρίως, θέριζε τους πρόσφυγες, υπήρχαν όμως και άλλες αρρώστιες, όπως η φυματίωση και ο τύφος. Από έκθεση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας πληροφορούμαστε ότι κατά το τελευταίο δεκαπενθήμερο του Μαΐου του 1921 διαπιστώθηκαν 56 κρούσματα εξανθηματικού τύφου από τα οποία τα 51 σημειώθηκαν σε συνοικισμούς των Καυκασίων προσφύγων και 5 στις περιφέρειες του Κιλκίς και Σιδηροκάστρου[66]. Παρά τα μέτρα που έλαβε η πολιτεία, η ελονοσία εξακολουθούσε να θερίζει και η αντιμετώπισή της γινόταν πιο δύσκολη από τους ιατρούς. Οι πρόσφυγες στερούνταν φάρμακα και βασικά είδη διατροφής για να επιβιώσουν. Για το σκοπό αυτό η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας έστελνε συνεχώς στους πρόσφυγες κρέατα, αλεύρι, ρύζι και γάλα[67]. Για την καλύτερη αντιμετώπιση των ασθενειών των Καυκασίων προσφύγων της περιφέρειας του Κιλκίς η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας αποφάσισε την 27η Σεπτεμβρίου του 1921 να διαιρέσει την περιφέρεια σε εννέα τομείς τοποθετώντας σε κάθε τομέα από ένα βοηθό ιατρό ως εξής[68]:

α. *Τομέας Ποτορού* (Δροσάτο). Ο τομέας περιελάμβανε τα χωριά: *Πο-*

---

63. Χωριό της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοί του μετανάστευσαν το 1856 από την Τσάλκα. Το 1908 είχε 207 κατοίκους και το 1913, 507. Είχαν δική τους εκκλησία και δημοτικό σχολείο. Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 448· Δ. Λαζαρίδης, *Στατιστικοί πίνακες τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλλήνων στόν Πόντο 1821-1922*, Αθήνα 1988, σ. 472.

64. Κοινότητα της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοί της μετανάστευσαν πριν το 1878 από διάφορες περιοχές του Πόντου. Σύμφωνα με την απογραφή του 1913 υπήρχαν 1.025 άτομα. Διατηρούσαν εκκλησία και τετρατάξιο δημοτικό σχολείο. Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 415· Μ. Μαραβελάκης-Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικές ἐγκαταστάσεις*, σ. 279 σημ. 4-6. Περισσότερα βλ. Σ. Σαμουηλίδης, *Τό χωριό Βεζίνκιοϊ*, Θεσσαλονίκη 1960.

65. Χωριό της επαρχίας Σαρή Καμής του νομού Καρς. Οι κάτοικοί του ήταν χριστιανοί Ορθόδοξοι και υπάγονταν στη μητρόπολη του Καρς. Η εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στον άγιο Δημήτριο. Για τη μόρφωση των νέων λειτουργούσε μία εξατάξια δημοτική σχολή. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικές ἐγκαταστάσεις*, σσ. 38-40.

66. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 110, ἔκθεση περί τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῆς πόλεως καί τῶν Καυκασίων προσφύγων πρός τήν Γενικήν Διοίκησην Θεσσαλονίκης, Μάϊος 1921, αριθ. εγγράφου 23.

67. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 110, ἔκθεση περί τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῆς πόλεως καί τῶν προσφύγων Καυκασίων πρός τήν Γενικήν Διοίκησην Θεσσαλονίκης, Ἰούνιος 1921, ἀριθ. ἐγγράφου 38.

68. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 110, απόφαση του υπουργού υγείας προς την Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας, Υπηρεσία Περιθάλψεως Προσφύγων, Θεσσαλονίκη, 27 Σεπτεμβρίου 1921.

τορό, *Σούροβο* (Αμάραντα), *Γκόλα* (Κορυφή), *Αατλή* (Καβαλλάρης) και *Ντουρμπαλί* (Σύνορο Μουριών). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το *Ποτορό* και βοηθός ιατρού τοποθετήκε ο Βολδεμάρ Βολοσιακοβίτς.

β. *Τομέας Γραμμάτινας* (Ευκαρπία). Ο τομέας αυτός με έδρα τη *Γραμμάτινα* περιελάμβανε τα χωριά: *Γραμμάτινα, Ηράκλειο, Σερσεμλί* (Ξυρόβρυση), *Αλέξιο* (Μυλοχώρι, Αντιγονειάς), *Μοράβτσα* (Αντιγόνεια) και *Σνάφτσα* (Κεντρικό). Βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Θεόδωρος Θεοδωρίδης.

γ. *Τομέας Κουσόβου* (Κοκκινιά). Ο τομέας Κουσόβου περιελάμβανε τα εξής χωριά: *Κούσοβο, Κιρκούτ* (Τέρπυλλος), *Μοτούλεβο* (Μεταξοχώρι)[69], *Πλάνιτσα* (Φύσκα), *Ραγίαν* (Βάθη) και *Μουζδέρκιοϊ* (Μελισουργείο). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το *Κουσόβο*, ενώ καθήκοντα βοηθού ιατρού εκτελούσε ο Βόλδεμαρ Ζούμπαρεβ.

δ. *Τομέας Μουρσαλί* (Αμπελόφυτο). Περιελάμβανε τις κοινότητες: *Μουρσαλί, Παπράτ* (Ποντοκερασιά), Ιοκονολί, *Όντζα, Μαχαλά* (Παρόχθιο), *Μίροβο* (Ελληνικό) και *Δαουτλί* (Αμπελωχώρι) με έδρα το *Μουρσαλί*. Το αξίωμα βοηθού ιατρού ασκούσε ο Σάββας Καρέλλης.

ε. *Τομέας Σαρίκιοϊ* (Ποταμιά). Ο τομέας αυτός περιελάμβανε τα χωριά: *Σαρίκιοϊ, Σέσλοβο* (Σεβαστό), *Τσομεζλί* (Διπόταμος) και *Γενή Μαχαλά* (Λειψύδρι). Έδρα του τομέα ήταν το *Σαρίκιοϊ*, ενώ βοηθός ιατρού διορίστηκε ο Αλέξανδρος Περεσβέτ-Σόλταν.

στ. *Τομέας Καραμπουνάρ* (Μαυρονέρι). Ο τομέας Καραμπουρνάρ περιελάμβανε τα χωριά: *Καραμπουρνάρ, Αποστολάρ* (Απόστολοι), *Γιόλ Όμπασι* (Πικρολίμνη), *Καρατζά-Καντί* (Καμπάνης), *Χασάν Όμπασί* (Πεδινό) και *Αμπάρκιοϊ* (Μάνδρες). Έδρα του ορίστηκε η κοινότητα *Καραμπουνάρ* και βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Βόλδεμαρ Πόσσε.

ζ. *Τομέας Αρμουντζί* (Μεγάλη Βρύση). Ο τομέας Αρμουντζί περιελάμβανε τις κοινότητες: *Αρμουτζί, Κιρέτα* (Χωρύγιο), *Αβρέτ-Χισάρ* (Γυναικόκαστρο)[70], Νιουρσαλί, Ασικλί (Λεβεντοχώρι), *Μυλάφτσα* (Ηλιόλουστο) και *Χίρσοβο* (Χέρσο). Η έδρα του τομέα ήταν το *Αρμουτζί*, ενώ βοηθός ιατρού διορίστηκε ο Ελευθέριος Λαζαρίδης.

η. *Τομέας Τσιτεμλί* (Μεταμόρφωση). Ο τομέας αυτός περιελάμβανε τα χωριά: *Τσιτεμλί, Κράσταλι* (Κορώνα), *Βλάνταγια* (Ακρίτας), *Τσιγουντσί* (Μεγάλη Στέρνα) και *Ερεσλί* (Κορομηλιές, Πλαγίων). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το *Τσιτεμλί*. Καθήκοντα βοηθού ιατρού ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Σιδηρόπουλος.

θ. *Τομέας Σμόλ* (Μικρό Δάσος). Ο τομέας Σμόλ περιελάμβανε τις κοινό-

---

69. Για την κοινότητα βλ. Α. Κοντοείδης, *Κιλκισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σ. 30.

70. Βλ. Π. Τσαμαντουρίδης, *Το βυζαντινό κάστρο, (Αβρέτ Χισάρ). Παλαιό Γυναικόκαστρο*, Θεσσαλονίκη 1993.

τητες: *Σμόλ, Ματσίκοβο* (Εύζωνοι) και *Οριβίτσα* (Πευκόδασο). Έδρα είχε την κοινότητα *Σμόλ*. Βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Ξενοφών Πιαστόπουλος.

Στις αρχές Οκτωβρίου του 1921 η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας αγόρασε για λογαριασμό της νοσοκομειακής μονάδας του Κιλκίς για την περίθαλψη των προσφύγων από τον φαρμακέμπορο Κ. Κολοτούρο 6.000 δισκία κινίνης των 0,30 gr., 200 δισκία καμφορούχου ελαίου των 0,20 gr. και 200 gr. ιωδίου. Το κόστος των φαρμάκων ανήλθε συνολικά στο ποσό των 4.336 δραχμών[71].

Κατά τα έτη 1923-1926 οι πρόσφυγες εξυπηρετούνταν από μία μικρή νοσοκομειακή μονάδα της Επιτροπής Αμερικανικής Περιθάλψεως που στεγαζόταν στο Κιλκίς. Η μονάδα αυτή δεν ήταν σε θέση να καλύψει όλες τις ανάγκες των προσφύγων της περιοχής, αλλά η συμβολή της ήταν εξαιρετικά μεγάλη. Το 1926 η Επιτροπή Αμερικανικής Περιθάλψεως αποφάσισε να παραδώσει το μικρό αυτό νοσοκομείο στο ελληνικό κράτος, το οποίο ανέλαβε και τη συντήρησή του. Η νοσοκομειακή μονάδα τότε μετονομάστηκε σε Προσφυγικό Παράπηγμα Κιλκίς και βρισκόταν στο χώρο όπου σήμερα βρίσκεται η Λέσχη Αξιωματικών Φρουράς Κιλκίς. Στη συνέχεια ο εξοπλισμός του μεταφέρθηκε στο κτήριο που είχαν εγκαταλείψει το 1924 οι γαλλίδες καλογριές της Καθολικής μονής των Λαζαριστών[72]. Με την πάροδο του χρόνου και τη μεγάλη αύξηση του πληθυσμού στην περιοχή το μικρό νοσοκομείο δεν επαρκούσε για να καλύψει τη νοσηλεία των κατοίκων. Για το σκοπό αυτό αποφασίστηκε από τους τοπικούς φορείς να κτιστεί νοσοκομείο, που άρχισε να λειτουργεί το 1938[73].

Τη 14/27 Νοεμβρίου του 1919 στην πόλη του Νεϊγύ υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας η ομώνυμη συνθήκη από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον πρωθυπουργό της Βουλγαρίας Σταμπολίνσκη. Σκοπός της σύμβασης ήταν η μετανάστευση ελληνικών και βουλγαρικών πληθυσμών που ζούσαν στην Βουλγαρία και την Ελλάδα. Η πραγματική εφαρμογή της άρχισε από το

---

71. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 110, απόφαση του υπουργού υγείας προς την Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας, Υπηρεσία Περιθάλψεως Προσφύγων, Θεσσαλονίκη, 16 Οκτωβρίου 1921.

72. Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1853 σύμφωνα με εντοιχισμένη γαλλική επιγραφή που υπήρχε στην πρόσοψη της μονής. Το 1894 αγοράστηκε από το Ίδρυμα των Αδελφών του Ελέους του Αγίου Βικεντίου του Παύλου της καθολικής εκκλησίας και ήταν γραμμένο εικονικά στην αδελφή Μαρία Πορταλές, διότι η Οθωμανική αυτοκρατορία δεν αναγνώριζε σε νομικά πρόσωπα να έχουν στην κυριότητά τους κινητή και ακίνητη περιουσία. Το 1915 στη μονή εγκαταστάθηκαν τα συμμαχικά στρατεύματα. Περισσότερα για τη μονή βλ. Θ. Βαφειάδης, «Η Καθολική μονή καλογραίων», *Πρίσμα*, Μάιος 1999, τόμ. 9, σσ. 10-13· του ίδιου, *Κιλκίς ρυμοτομική εξέλιξη. Αξιόλογα κτίρια.* (Αναπτυξιακή Κιλκίς), Κιλκίς 1995, σσ. 115-119· Ι. Σκούρτης, «Γαλλικά σχολεία της Θεσσαλονίκης και της περιφέρειάς της μετά το 1912», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912. Πρακτικά συμποσίου (Θεσσαλονίκη 1-3 Νοεμβρίου 1985)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 350-351.

73. Βλ. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 409-413· Κ. Γαβριηλίδης, «Πώς χτίστηκε το νοσοκομείο Κιλκίς», εφ. *Μαχητής του Κιλκίς*, 24 Φεβρουαρίου 1984 κ.ε.

Δεκέμβριο του 1922. Έτσι λοιπόν οι βουλγαρίζοντες που είχαν απομείνει στις επαρχίες Κιλκίς και Παιονίας μετανάστευσαν στη Βουλγαρία, ενώ από τη Βουλγαρία ήλθαν Έλληνες[74].

Τη 10η Αυγούστου του 1920 υπογράφηκε η συνθήκη των Σεβρών[75], η οποία παραχωρούσε στην Ελλάδα τη Δυτική και Ανατολική Θράκη με την Καλλίπολη[76] ως την Τσατάλτζα. Οι περισσότεροι πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης, που εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς και την περιφέρειά του αλλά και σε ολόκληρη τη Μακεδονία, επέστρεψαν στις εστίες τους. Αρωγός των προσφύγων υπήρξε η Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή, η οποία ιδρύθηκε την 24η Οκτωβρίου του 1918 με σκοπό την περίθαλψη, εγκατάσταση και απόδοση των περιουσιών των παλιννοστούντων προσφύγων του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918)[77]. Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε έως τη Μικρασιατική καταστροφή. Υπεγράφη τότε το πρωτόκολλο των Μουδανιών (27 Σεπτεμβρίου /11 Οκτωβρίου 1922), σύμφωνα με το οποίο ο ελληνικός στρατός διατάχθηκε μέσα σε 15 ημέρες να εκκενώσει την Ανατολική Θράκη και να αποσυρθεί δυτικά του ποταμού Έβρου[78]. Μόλις άρχισαν να ριζώνουν οι πρόσφυγες, αναγκάστηκαν και πάλι να εγκαταλείψουν τις πόλεις και τα χωριά τους και να ξαναπάρουν, οριστικά πλέον, το δρόμο της προσφυγιάς στην Ελλάδα. Την περίοδο αυτή, εκτός από την Ανατολική Θράκη, κατέφυγαν στο Κιλκίς και στα γύρω χωριά του και Έλληνες από τον Πόντο[79].

Οι σχέσεις και τα εδαφικά προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας

---

74. Για τη σύμβαση του Νεϊγύ βλ. Π. Μηλιώτης, *Ἡ ἐν Νεϊγύ σύμβασις τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς μεταναστεύσεως τῆς 14/27 Νοεμβρίου 1919 καί ἡ ἐφαρμογή αὐτῆς*, Θεσσαλονίκη 1962. Πρβλ. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 386· Τ. Χατζηαναστασίου, «Οι Ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας. Σύντομη ιστορική εισαγωγή», *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας. Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 71-74.

75. Βλ. M. A-F. Frangulis, *Mémoire sur le Traité de Sèvres*, London 1921· M. Paillarès, *Le Kemalisme devant les alliès*, Constantinople 1922, σσ. 107-133, 170, 198.

76. Για την Καλλίπολη βλ. Ε. Δράκος, *Τὰ Θρακικὰ ἤτοι διαλέξεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν Σηλυβρίας, Γάνου καὶ Χώρας, Μετρῶν καὶ Ἀβύρων, Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως, Καλλιουπόλεως καὶ Μαδύτου*, τεῦχος Α΄, Ἀθήνησιν 1892, σσ. 93-136· Κ. Κωνσταντινίδης, *Καλλίπολις. Ἡ πόλις τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ἤτοι ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ αὐτῆς περιγραφή· πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις· ἀρχιερεῖς, διδάσκαλοι, μεγάλοι εὐεργέται, σχολεῖα, πόροι, ἐμπόριον, βιομηχανία*, Ἀθῆναι 1907· Κ Λοΐζος, «Ἱστορία Καλλιπόλεως Ἀνατολικῆς Θράκης», *Θρακικά* 25 (1956) 7-148· Α. Βουδούρης, «Ἱερᾶς μητροπόλεως Καλλιπόλεως πίναξ ἀρχιερατευσάντων», *Ὀρθοδοξία* 24 (1949) 169-171· Κ. Βαφείδης, «Ἀνάλεκτα Καλλιπόλεως», *Θρακικά* 44 (1970) 39-135, 45 (1971) 25-67).

77. *Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐπιτροπή*, σ. 13, βλ. τις υπ' αριθμόν 1, 2,7 και 10 στατιστικές.

78. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 314 (στο εξής: *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*).

79. Βλ. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις*, σσ. 92, 212, 300, 372, 379, 432. Για τους Έλληνες Πόντιους της Σοβιετικής Ένωσης βλ. Ι. Λαυρεντίδης, *Οἱ ἐκ Σοβιετικῆς Ἑνώσεως Ἕλληνες Ποντιακῆς καταγωγῆς καί τά ἐκ τῆς συνθήκης τῆς Λωζάννης δικαιώματά των*, Ἀθῆναι 1986.

μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, λύθηκαν οριστικά με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης[80], που υπογράφηκε την 30ή Ιανουαρίου του 1923 και αποφασίστηκε να τεθεί σε ισχύ την 31η Μαρτίου του 1924[81]. Βασικό γνώρισμα της συνθήκης ήταν το υποχρεωτικό της ανταλλαγής των πληθυσμών. Σύμφωνα με τη συνθήκη καθιερωνόταν η απαγόρευση επανόδου στα εδάφη από τα οποία θα έφευγαν οι Έλληνες και οι Τούρκοι πρόσφυγες[82]. Εξαίρεση αποτέλεσαν[83] οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, των νήσων Ίμβρου και Τενέδου[84] και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.

Σύμφωνα με την ελληνοτουρκική σύμβαση οι μετανάστες, με βάση το άρθρο 8, είχαν το δικαίωμα να μεταφέρουν ολόκληρη την κινητή περιουσία τους. Αρμόδια αρχή για την εκκαθάριση της αξίας κινητών και ακινήτων ήταν η Μικτή Επιτροπή[85], η οποία επικύρωνε την αξία της. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι πρόσφυγες μετέφεραν μαζί τους εικόνες, ιερά σκεύη, βιβλία κ. ά. Σήμερα όλα αυτά τα αντικείμενα κοσμούν ναούς του Κιλκίς και της περιφέρειάς του.

Οι πρόσφυγες και πάλι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης. Από επιστολή της υποδιοίκησης Κιλκίς, με ημερομηνία 11 Σεπτεμβρίου του 1924, προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, πληροφορούμαστε ότι ο υποδιοικητής Κιλκίς έστειλε τον ιατρό Σ. Ζαφειριάδη να αντιμετωπίσει την ελονοσία, που είχε γίνει αιτία να χάσουν πολλοί πρόσφυγες τη ζωή τους. Οι κάτοι-

---

80. Για τη συνθήκη της Λωζάννης βλ. *Πράξεις ὑπογραφεῖσαι ἐν Λωζάννῃ τῇ 30 Ἰανουαρίου καί τῇ 24 Ἰουλίου 1923*, (ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ τυπογραφείου) ἐν Ἀθήναις 1923. *Σύμβασις περί τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνικῶν καί τουρκικῶν πληθυσμῶν· Ἑλληνιστί καί Τουρκιστί (ὑπογραφεῖσα ἐν Λωζάνῃ τῇ 30 Ἰανουαρίου 1923) καί αἱ δηλώσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐλευθεροφρόνων κ. Ἰωάννου Μεταξᾶ*, ἐν Ἀθήναις 1924 (στο εξής: *Πράξεις ὑπογραφεῖσαι ἐν Λωζάννῃ*)· Κ. Σβολόπουλος, *Ἡ ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική μετά τήν συνθήκην τῆς Λωζάννης. Ἡ κρίσιμος καμπή (Ἰούλιος-Δεκέμβριος 1928)*, Θεσσαλονίκη 1977· T. Aghnide, *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the Light of the Treaty of Lausanne*, New York 1964· Κ. Αγι, *Büyük mübadele. Türkiye'ye zorunlu göç (1923-1925)* (Η μεγάλη ανταλλαγή. Η υποχρεωτική μετανάστευση προς την Τουρκία (1923-1925)), İstanbul 1995.

81. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, σ. 503.

82. Α. Τσουλούφης, *Ἡ ἀνταλλαγή ἑλληνικῶν καί τουρκικῶν πληθυσμῶν καί ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐκατέρωθεν ἐγκαταλειφθεισῶν περιουσιῶν*, Ἀθήνα 1989, σ. 47 (στο εξής: *Ἡ ἀνταλλαγή ἑλληνικῶν καί τουρκικῶν πληθυσμῶν*).

83. Βλ. το άρθρο 2 της συνθήκης της Λωζάννης. *Πράξεις ὑπογραφεῖσαι ἐν Λωζάννῃ*, σ. 65. Ως εγκατεστημένοι χαρακτηρίζονταν, σύμφωνα με τη σύμβαση, οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως πρίν από την 30ή Οκτωβρίου του 1918 και οι μουσουλμάνοι που διέμεναν ανατολικά της ελληνοβουλγαρικής συνοριακής γραμμής του 1913, δηλαδή τη Δυτική Θράκη. Α. Τσουλούφης, *Ἡ ἀνταλλαγή ἑλληνικῶν καί τουρκικῶν πληθυσμῶν*, σσ. 50, 172-173.

84. Για τους ελληνορθόδοξους Τούρκους υπηκόους βλ. Α. Σπαθάρης, *Ὁ ἰδιαίτερος προσωπικός θεσμός τοῦ ἑλληνορθόδοξου Τούρκου ὑπηκόου (ἄρθρον 42 συνθήκης Λωζάννης). Ἡ νομική κατάστασις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἀθῆναι 1947.

85. *Πράξεις ὑπογραφεῖσαι ἐν Λωζάννῃ*, σ. 67· Α. Τσουλούφης, *Ἡ ἀνταλλαγή ἑλληνικῶν καί τουρκικῶν πληθυσμῶν*, σ. 94.

κοι του Κιλκίς, τώρα με τα νέα μέτρα, ήταν εφοδιασμένοι με δισκία κινίνης. Συγκεκριμένα κάθε οικογένεια είχε 50-100 δισκία κινίνης. Το πρόβλημα δεν ήταν μόνο στην πόλη του Κιλκίς αλλά και στη γύρω περιοχή. Η κοινότητα Κάτω Θεοδωρακίου είχε εφοδιαστεί από την υποδιοίκηση Κιλκίς με 20.000 δισκία κινίνης και 750 ενέσεις. Ακόμη είχε μεταφερθεί από την κοινότητα *Παπράτ* ένα αντιελονοσιακό συνεργείο να χορηγεί καθημερινά στους κατοίκους κινίνη και να παρέχει βοήθεια στους ασθενείς πρόσφυγες. Από το έγγραφο του υποδιοικητή μαθαίνουμε ότι οι κάτοικοι της κοινότητας *Άνω Θεοδωρακίου* αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα. Στο έγγραφο τονίζονταν τα εξής: *Δυστυχῶς ὅμως ἡ κατάστασις τῶν τελευταίως ἐποικισθεισῶν εἰς Ἄνω Θεοδωράκι οἰκογενειῶν ἐκ Πόντου εἶναι ἀθλιεστάτη καθόσον οὗτοι πλὴν τῶν ῥακῶν ἅτινα φέρουσι ὡς ἐνδύματα στεροῦνται παντὸς ἄλλου ἐνδύματος καὶ κλινοστρώμνης. Ἅπαντες οὗτοι πυρέσσοντες κατάκεινται ἐντὸς τῶν οἰκιῶν των ἐπὶ τοῦ χώματος ἄνευ στρωμνῆς, ἄνευ κλινοσκεπασμάτων ῥιγῶντες ἐκ τοῦ ψύχους καὶ στερούμενοι ἐντελῶς τροφῆς.* Η υποδιοίκηση Κιλκίς μοίρασε στους πρόσφυγες μερικά κουτιά γάλα για τα παιδιά, 100 οκάδες ρύζι, λάδι και 150 δράμια σαπούνι σε κάθε οικογένεια να πλύνουν τα ενδύματά τους. Ο υποδιοικητής πρότεινε ακόμη να συνέλθει το κοινοτικό συμβούλιο του Κάτω Θεοδωρακίου, το οποίο τελικώς ψήφισε να δοθούν 2.000 δραχμές για την άμεση περίθαλψη των τελείως απόρων ασθενών, ενώ παράλληλα ζητούσε από τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης να στείλει ενδύματα και κλινοσκεπάσματα σε 200 περίπου άτομα[86]. Σε άλλη επιστολή της υποδιοίκησης Κιλκίς, με ημερομηνία 13 Οκτωβρίου του 1924, προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, ο υποδιοικητής ζητούσε από τη Διεύθυνση Περιθάλψεως *ἵνα μᾶς ἀποστείλῃ διὰ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἄνω-Θεοδωράκι κλινοσκεπάσματα, καθόσον ἀρξαμένη ἤδη τῆς περιόδου τῶν φθινοπωρινῶν βροχῶν, ὁ καιρὸς εἰς τὰ ὀρεινὰ ἐκεῖνα μέρη κατέστη ψυχρότερος ἀσθενεῖς δὲ καὶ ἐξηντλημένοι ἐκ τῆς ἑλονοσίας ὀργανισμοὶ δὲν θὰ κατορθώσωσιν νὰ ἀντέξωσιν εἰς τὸ ἐπερχόμενον ψῦχος*[87]. Η Διεύθυνση Περιθάλψεως έλαβε στα σοβαρά την κατάσταση που επικρατούσε στις κοινότητες *Άνω Θεοδωρακίου* και *Κάτω Θεοδωρακίου* και έστειλε φάρμακα, καθώς και ένα βοηθό ιατρού. Χάρη στις συντονισμένες προσπάθειες του υποδιοικητή και των άλλων αρχών της περιοχής το πρόβλημα της περίθαλψης λύθηκε σταδιακά. Από έγγραφο της Διεύθυνσης Περιθάλψεως πληροφορούμαστε ότι έως τα τέλη Οκτωβρίου του 1924, στην περιφέρεια Κιλκίς, η ιατρική περίθαλψη στους πρόσφυγες διεξάγονταν κανονικά

86. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 67, έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 11 Σεπτεμβρίου 1924.

87. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 67, έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 13 Οκτωβρίου 1924.

και δεν υπήρχαν κρούσματα επιδημιών[88].

Την Άνοιξη του 1925 από την Ανατολική Ρωμυλία έλαβαν το δρόμο της προσφυγιάς και άλλοι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην Μακεδονία. Στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν 304 οικογένειες (1.233 άτομα) από τη Στενήμαχο[89]. Αυτές εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς την άνοιξη του 1926 μετά από εξάμηνη διαμονή τους στο *Χαρμάνκιοϊ* (Κορδελιό, Ελευθέριο) Θεσσαλονίκης[90]. Οι Στενημαχιώτες, όπως και οι άλλοι πρόσφυγες, τα πρώτα χρόνια αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα, αλλά κατόρθωσαν να επιβιώσουν. Έκτισαν οι ίδιοι τις οικίες τους με μεράκι και τέχνη. Οι πρόσφυγες για να θυμούνται τις πατρίδες τους έδωσαν ονομασίες σε οδούς του Κιλκίς, όπως «Στρωμνίτσης», «Πόντου», «Φιλιππουπόλεως», «Στηνημάχου», «Ανατολικής Ρωμυλίας» κ.ά. Στο Κιλκίς ακόμη εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από τη Μεσημβρία[91], τον Πύργο και τη Βάρνα.

Όσον αφορά στην παιδεία σε ολόκληρο τον καζά *Αβρέτ Χισάρ* στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσαν τρία μόνο ελληνικά σχολεία και αυτά σε χωριά του νότιου τμήματός του. Συγκεκριμένα ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν στα χωριά *Αμπάρκιοϊ*, *Αμάτοβο* (Άσπρος)[92] και *Βαρδαρόφτσα* (Αξιοχώρι)[93]. Αντίθετα οι Βούλγαροι, εκτός από την πόλη του Κιλκίς, όπου λειτουργούσαν εκπαιδευτήρια με 519 μαθητές, διατηρούσαν σχολεία και σε δεκαέξι άλλα χωριά του καζά[94]. Στον καζά λειτουργούσαν ακόμη και τουρκικά σχολεία. Κατά το σχολικό έτος 1910-1911 στην πόλη του Κιλκίς λειτουργούσαν τρία τουρκικά

---

88. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 67, έγγραφο της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας προς τον Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 31 Οκτωβρίου 1924.

89. Για τη Στενήμαχο βλ. Κ. Μυρτίλος Αποστολίδης, *Ὁ Στενίμαχος ἤτοι συνοπτικὴ τῆς πόλεως Στενιμάχου ἱστορία ἀπὸ τῶν παλαιῶν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Ἀθῆναι 1929, σ. 81· Π. Παπαχριστόδουλος, «Ὁ δεύτερος κώδικας τῶν σχολείων Στενιμάχου Ἀν. Ρωμυλίας», *ΑΘΛΓΘ* 9 (1942-1943) 5-27· Δ. Κ. Βογαζλής, «Ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ θέρετρα τῆς βορεινῆς Ροδόπης (περιφέρειας Φιλιππουπόλεως καί Στενιμάχου)», *ΑΘΛΓΘ* 14 (1947-1948) 99-156· Γ. Λεμονίδης, «Ἡ Στενήμαχος μέσα στὸν ἑλληνισμὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας», *Ἀρχεῖον Θράκης* 39 (1976) 77-118· του ίδιου, «Ὅταν ἡ ἱστορία γράφεται Βουλγαριστί», *Θρακικά* 3 (1980-1981) 65-80· Α. Γερμίδης, «Χαμένες ἑλληνικές ἑστίες τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας», *Θρακικά* 5 (1985-1987) 112-180· Α. Δοξιάδης, «Οἱ Μοραλήδες τῆς Στενημάχου», *Θρακικά*, παράρτημα 3 (1931) 253· Κ. Δαφνής, *Ὁ Ἀπόστολος Δοξιάδης ὁ ἀγωνιστὴς καί ὁ ἄνθρωπος*, Ἀθῆναι 1974.

90. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, 387.

91. Για τη Μεσημβρία βλ. «Διωγμὸς Ὀρθοδόξων. Ἔκθεσις τοῦ πανιερ. μητροπολίτου Μεσημβρίας», *ΕΑ* 32 (1908) 73· «Ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ καί Ἀνατολικῇ Ρωμυλία κατάστασις», *ΕΑ* 31 (1907) 121· «Χάριν τῆς ἱστορίας», *ΕΑ* 30 (1906) 435-437· Κ. Μαργαρίτης, *Ἡ Μεσήμβρια τοῦ Εὐξείνου*, τ. Α΄, Ἀθῆναι 1945· του ίδιου, «Ἡ Μεσημβρία ὡς ἐπισκοπή, ἀρχιεπισκοπὴ καί μητρόπολις», *ΑΘΛΓΘ* 6 (1939-1940) 21-24· του ίδιου, «Ἡ Μεσήμβρια παρ' Εὐξείνῳ», *ΑΘΛΓΘ* 21 (1956) 5-24

92. Για την κοινότητα Αμάτοβου βλ. *Ἐθνικὸς Σύλλογος Διδασκάλων*, σσ. 90-91.

93. Για την κοινότητα Βαρδαρόφτσα βλ. *ό.π.*, σσ. 92-94.

94. Σ. Παπαδόπουλος, *Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 77.

σχολεία και στα χωριά: *Ραγιάν*, *Ιφνίτσα*, *Παπράτ*, *Σαρή Κιόλ*, *Κασημλή* (Χειμαδιό), *Κιζλή* (Παρθένιο) και στο *Κιουρκιούτ*[95]. Στην περιοχή του Κιλκίς, έως την απελευθέρωσή του το 1913 από τους Βούλγαρους[96], ζούσαν ολιγάριθμοι Έλληνες[97] και ήταν επόμενο να μην υπάρχουν ελληνικά σχολεία. Μετά την απελευθέρωση του Κιλκίς από τον ελληνικό στρατό έχουμε την εγκατάσταση των προσφύγων οι οποίοι ίδρυσαν ελληνικά σχολεία για τη μόρφωση των νέων. Σύμφωνα με έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, με ημερομηνία 16 Νοεμβρίου 1914 πληροφορούμαστε μεταξύ άλλων και την εκπαιδευτική κατάσταση της υποδιοίκησης, καθώς και των διοικητικών τμημάτων της. Συγκεκριμένα στην υποδιοίκηση Κιλκίς καταγράφονται εξήντα έξι κοινότητες. Ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν στις κοινότητες: *Αρμουτσή*, *Ασικλάρ*, *Αμπάρ-Κιοϊ*, *Αλέξια*, *Γραμμάτινα*, *Γενή Μαχαλέ*, *Γκιόλ-Όμπαση*, *Δραγομίρ*, *Δουρασαλή* (Μεσιανό), *Κιουρκούτ*, *Καράμπουρνού*, *Κιλκίς*, *Μουτούλοβο*, *Σαρί-Γκιόλ*, *Σαρή-Κιοϊ*, *Σερσεμλή* και *Χασάν-Όμπαση*. Ο υποδιοικητής, στο διοικητικό τμήμα Κάτω Θεοδωρακίου, σημειώνει εβδομήντα εννέα κοινότητες. Ελληνικά σχολεία υπήρχαν στις κοινότητες: *Ραγιάν*, *Πλανίτσα*, *Κούσοβο*, *Μουζδερέκ*, *Σνέφτσα*, *Μοράφτσα*, *Ποπράτ* και *Μύροβο*. Και στο διοικητικό τμήμα Αρχαγγέλων αναφέρει τριάντα τέσσερις κοινότητες, από τις οποίες μόνο σε δύο κοινότητες λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία: *Ποταρός* και *Σούρλοβο*. Ο υποδιοικητής αναφέρει ακόμη ότι υπό ίδρυση βρίσκονταν ελληνικά σχολεία στις κοινότητες: *Πέϊκοβο*, *Μπασμαχλέ*, *Κολιμπαλάρ* (Πλαγιοχώρι), *Μουζγαλή*, *Κιουλελή* (Πυργωτός) και *Κράσταλη*, ενώ στις κοινότητες *Αμάτοβο*, *Δογάντζα* (Γερακάριο)[98], *Καλλίνοβο*, *Μουρσαλή*, *Βλαδία*, *Γενσεκλή* (Ρευματιά) και *Μπουγιουκλή* δεν υπήρχαν ελληνικά σχολεία. Τέλος, ο υποδιοικητής μας πληροφορεί και για τα τουρκικά σχολεία που λειτουργούσαν στην υποδιοίκησή του (πίν. 5)[99]. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η εφορεία των ελληνικών εκπαιδευτηρίων του Κάτω Θεο-

95. Π. Βαλσαμίδης, «Τα τουρκικά σχολεία στο σαντζάκι Θεσσαλονίκης κατά το σχολικό έτος 1910-1911», *Μακεδονικά* 31 (1997-1998) 365-366.

96. Για τα γεγονότα που συνέβησαν από τους Βούλγαρους κατά τα έτη 1912-1913 βλ. *Αί βουλγαρικαί ὠμότητες ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ 1912-1913· γεγονότα, ἐκθέσεις, ἔγγραφα, ἐπίσημοι μαρτυρίαι*, ἐν Ἀθήναις 1914, σσ. 66-68.

97. Ν. Ἰγγλέσης, *Ὁδηγός τῆς Ἑλλάδος*, σ. 78· Χ. Πούλιος, «Διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Μακεδονίας», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* (Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου), ἔτος Δ΄ 1911, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 163.

98. Για την κοινότητα Δογάντζα βλ. Α. Κοντοείδης, *Κιλκισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σσ. 18-41· του ίδιου, «Παραλειπόμενα στίς παραστάσεις τοῦ «Λαζάραγα», *Ἀρχεῖον Πόντου* 36 (1979) 256-257 (στο εξής: *Παραλειπόμενα στίς παραστάσεις*).

99. *ΙΑΜ, ΓΑΜ*, φακ. 14, πίναξ τὰς ἐν τῇ ὑποδιοικήσει Κιλκίς ὑπαγομένας πόλεις, κώμας καὶ χωρία μετὰ τῶν τυχὸν ἐν αὐταῖς ἐγκατεστημένων Ἀρχῶν, Κιλκίς, 16 Νοεμβρίου 1914. Πρβλ. *Γενικὴ Διοίκησις Μακεδονίας Συλλογὴ ὀργανικῶν διατάξεων, ἐγκυκλίων, διαταγῶν καὶ ὁδηγιῶν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας ἐκδοθεῖσαι κατὰ τὸ ἔτος 1914*, ἐν Θεσσαλονίκη 1914.

δωρακίου, για να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα των σχολείων της, αγόρασε φωτοκάρτες[100], τις οποίες πουλούσε προς όφελος των εκπαιδευτηρίων της· το ίδιο έκαναν, πιθανόν, και άλλες κοινότητες της περιφέρειας του Κιλκίς. Οι φωτοκάρτες κυκλοφορούσαν με αποτυπώματα της σφραγίδας των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου[101]. Χαρακτηριστική είναι η έκθεση του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων του Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, από την οποία πληροφορούμαστε ότι από το 1913 έως το 1925 η περιοχή του Κιλκίς αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στον τομέα της παιδείας. Ο επιθεωρητής μεταξύ άλλων τόνιζε τα εξής: *ἀπὸ τοῦ 1913 μέχρι τῆς σήμερον, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ περιφέρεια αὕτη μένει ἄνευ ἐπιθεωρητοῦ, διότι καὶ οἱ ἑκάστοτε διορισθέντες πολὺ ὀλίγον διάστημα εἰργάσθησαν ἐνταῦθα, ἐπιζητήσαντες, ἄλλοι μὲν τὴν μετάθεσίν των, ἄλλοι δέ, παραιτηθέντες ἢ καὶ ἐπιδιώξαντες εἰς ἄλλα νὰ διορισθῶσι θέσεις*[102]. Όπως αντιλαμβανόμαστε από την έκθεση του επιθεωρητή η περιοχή αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, διότι αυτό το χρονικό διάστημα συμπίπτει με τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913), τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918) και τη Μικρασιατική καταστροφή. Την περίοδο αυτή οι κάτοικοι προσπαθούσαν να επιβιώσουν και δεν είχαν τις δυνατότητες να ασχοληθούν ιδιαίτερα με την παιδεία τους. Τα πράγματα άρχισαν να βελτιώνονται μετά τη συνθήκη της Λωζάννης (1923).

Από έγγραφο της υποδιοίκησης Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, με ημερομηνία 10 Δεκεμβρίου 1924, πληροφορούμαστε ότι στο Κιλκίς λειτουργούσαν ένα νηπιαγωγείο, ένα τριτάξιο δημοτικό σχολείο αρρένων, ένα παρθεναγωγείο και ένα τριτάξιο ημιγυμνάσιο. Ως δημοτική σχολή της πόλεως του Κιλκίς σύμφωνα με το έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς χρησιμοποιούνταν μία παλιά οικία γνωστή με το όνομα Δανέφ που είχε επισκευαστεί με την υλική υποστήριξη των κατοίκων. Το ημιγυμνάσιο λειτουργούσε σε μία οικία με δύο δωμάτια, η οποία και αυτή πρόσφατα είχε επισκευαστεί, ενώ για το παρθεναγωγείο και το νηπιαγωγείο χρησιμοποιούνταν ένας παλαιός στρατώνας με τρία διαμερίσματα. Σε κάθε διαμέρισμα διδάσκονταν ταυτοχρόνως δύο τάξεις μαθητριών. Ο υποδιοικητής στο έγγραφό του τόνιζε *Ἀλλ᾽ ἡ ἰδιωτικὴ ὑποστήριξις δὲν δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀνε-*

---

100. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας εντοπίσαμε μία φωτοκάρτα της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου που φέρει αποτύπωμα της σφραγίδας της εφορείας των εκπαιδευτηρίων της, η οποία στάλθηκε από Γάλλο στρατιώτη, την 29η Ιουλίου του 1916, στη Γαλλία.

101. Η σφραγίδα έχει σχήμα κυκλικό και φέρει περιμετρικά την επιγραφή «Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ ΚΑΤΩ ΘΕΟΔΩΡΑΚΙΟΥ», ενώ στο κέντρο εν μέσω δύο κλάδων απεικονίζεται το σύμβολο της σοφίας που κρατάει ένα βιβλίο και από κάτω αναγράφεται το έτος 1913.

102. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 60, έκθεση του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 9 Ιανουαρίου 1925 (στο εξής: *έκθεσις του επιθεωρητού δημοτικών σχολείων Κιλκίς*).

γείρῃ καὶ σχολικὰ κτήρια πρὸς στέγασιν τῶν ὑπολοίπων μαθητῶν τοῦ ἡμιγυμνασίου, δημοτικοῦ θηλέων καὶ νηπιαγωγείου· στη συνέχεια ζητούσε από το Υπουργείο Παιδείας την ανέγερση στο Κιλκίς ενός σχολικού κτηρίου για τη στέγαση αμφοτέρων των δημοτικών σχολείων, αρρένων και θηλέων, καθώς και του νηπιαγωγείου[103]. Τα προσωρινά κτήρια που χρησιμοποιούνταν δεν ήταν κατάλληλα για τους μαθητές της πόλεως.

Σύντομα όμως οι συνθήκες βελτιώθηκαν και ο αριθμός των σχολείων αυξήθηκε. Στο Κιλκίς και την περιφέρειά του κατά το σχολικό έτος 1924-1925 λειτουργούσαν, συνολικά ογδόντα δημοτικά σχολεία, από τα οποία τα δύο ήταν πεντατάξια (αρρένων και θηλέων που λειτουργούσαν στο Κιλκίς), δεκατρία διτάξια μικτά, εβδομήντα μονοτάξια μικτά και πέντε νηπιαγωγεία, από τα οποία το ένα ήταν διτάξιο (που λειτουργούσε στο Κιλκίς), ενώ τα υπόλοιπα ήταν προσαρτημένα σε δημοτικά σχολεία. Εδώ να σημειώσουμε ότι από τα ογδόντα δημοτικά σχολεία τα εξήντα πέντε ήταν παλιά, ενώ τα υπόλοιπα δεκαπέντε λειτούργησαν μετά την εγκατάσταση των προσφύγων. Τα 9/10 των σχολείων στεγάζονταν μέσα σε μικρές οικίες, τις οποίες έκτισε η Επιτροπή Εποικισμού για τα παιδιά των προσφύγων. Σε όλα τα σχολεία υπήρχε το ανάλογο διδακτικό προσωπικό, εκτός από οκτώ θέσεις που ήταν κενές. Σύμφωνα με την έκθεση του επιθεωρητή Κιλκίς, επρόκειτο να ιδρυθούν στα επόμενα χρόνια ακόμη είκοσι περίπου σχολεία. Στα σχολεία δίδασκαν συνολικά εβδομήντα έξι δημοδιδάσκαλοι, είκοσι δημοδιδασκάλισσες και έξι νηπιαγωγοί. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στα σχολεία δίδασκαν και δημοδιδάσκαλοι πρόσφυγες που είχαν αποφοιτήσει από τα σχολεία της Ρωσίας και του Πόντου. Συγκεκριμένα από τους εβδομήντα έξι δημοδιδασκάλους, επτά ήταν απόφοιτοι διδασκαλείων, ένας μη αυτοτελούς διδασκαλείου, τρεις υποδιδασκαλείου, είκοσι τρεις γυμνασίου, είκοσι επτά πεντατάξιων Ελληνικών γυμνασίων, ένας της Δ΄ τάξης του Ιεροδιδασκαλείου Πόντου, πέντε Ρωσικών διδασκαλείων, ένας Ρωσικού γυμνασίου, πέντε Ρωσικών ημιγυμνασίων, δύο της Ρωσικής Ιερατικής Σχολής και ένας πρώην επιθεωρητής των Ρωσικών σχολείων. Από τις είκοσι δημοδιδασκάλισσες, έξι ήταν απόφοιτες διδασκαλείων, τέσσερις γυμνασίων, εννέα πεντατάξιων Ελληνικών γυμνασίων και μία (προσωρινή) της Α΄ γυμνασιακής τάξεως, ενώ από τους έξι νηπιαγωγούς οι πέντε ήταν απόφοιτες διδασκαλείων και μία της Γ΄ τάξεως πεντατάξιου γυμνασίου. Στα σχολεία του Κιλκίς και της περιφέρειάς του φοιτούσαν συνολικά 3.204 μαθητές και 1.954 μαθήτριες, ενώ κατά το προηγούμενο σχολικό έτος (1923-1924) φοιτούσαν 2.437 μαθητές και 1.477 μαθήτριες. Η αύξηση του αριθμού των μαθητών οφείλεται στο γεγονός ότι κατά το σχολικό έτος

103. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 60, έγγραφο της υποδιοίκησης Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 10 Δεκεμβρίου 1924.

1924-1925 είχαν λειτουργήσει περισσότερα σχολεία σε σχέση με το προηγούμενο σχολικό έτος. Σχεδόν όλοι οι μαθητές του Κιλκίς και της περιφέρειάς του ήταν πρόσφυγες[104]. Σύμφωνα με πίνακα που σώζεται στο αρχείο της Γενικής Διοικήσεως της Μακεδονίας και φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, με χρονολογία Φεβρουαρίου 1930, στο Κιλκίς και την περιφέρειά του, κατά το σχολικό έτος 1929-1930 λειτουργούσαν δύο εξατάξια, ένα τριτάξιο, δεκαεπτά διτάξια και σαράντα πέντε μονοτάξια σχολεία. Συνολικά εξήντα πέντε σχολεία. Ο εν λόγω πίνακας δεν μας πληροφορεί για τον αριθμό των μαθητών και διδασκάλων (πίν. 10)[105]. Η ανοδική πορεία της εκπαίδευσης θα συνεχιστεί στα επόμενα χρόνια.

Όσον αφορά στον πληθυσμό του Κιλκίς και της περιφέρειάς του μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας έχουμε το 1913 από τη Διεύθυνση Στατιστικής του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας την πρώτη απογραφή (πίν. 1)[106]. Τη 19η Δεκεμβρίου του 1920 η Ελληνική Κυβέρνηση απαρίθμησε τους κατοίκους των νέων επαρχιών. Σύμφωνα με την απογραφή στην υποδιοίκηση Κιλκίς ζούσαν 13.324 άνδρες και 12.403 γυναίκες· συνολικά 25.727 κάτοικοι[107]. Αργότερα το Ελληνικό Κράτος και συγκεκριμένα τη 15η και 16η του Μαΐου του 1928 πραγματοποίησε νέα απογραφή που δημοσιεύθηκε από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας το 1929 με τις νέες και παλαιές ονομασίες των κοινοτήτων. Στην επαρχία Κιλκίς καταγράφονται συνολικά 47.698 κάτοικοι, από τους οποίους οι 24.885 ήταν άνδρες και οι 22.813 γυναίκες[108].

Από το 1913 έως και το 1926 στο Κιλκίς και την περιφέρειά του, όπως αναφέρουμε παραπάνω εγκαταστάθηκαν πολλοί πρόσφυγες. Αργότερα στην περιοχή ήλθαν και αρκετές οικογένειες Σαρακατσαναίων, καθώς και άλλοι πληθυσμοί από διάφορα μέρη. Τα πρώτα χρόνια οι πρόσφυγες στεγάστηκαν στις μισογκρεμισμένες οικίες των Τούρκων και των Βουλγάρων. Η Ελληνική Κυβέρνηση φρόντισε αμέσως να τις επισκευάσει, ενώ δεν άργησε να κτίσει προσφυγικές κατοικίες· παρείχε ξυλεία, κεραμίδια και διέθεσε χρηματικά ποσά για την κατασκευή νέων οικιών. Έως τα τέλη του 1927 οι αγρότες απέκτη-

---

104. *ΙΑΜ, ΓΔΜ,* έκθεσις του επιθεωρητού των δημοτικών σχολείων Κιλκίς.

105. *ΙΑΜ, ΓΔΜ,* φακ. 61, στατιστικοί πίνακες των εκπαιδευτικών περιφερειών του νομού Θεσσαλονίκης, Φεβρουάριος 1930.

106. *ΙΑΜ, ΓΔΜ,* φακ. 95, πίναξ ἐμφαίνων τὸν πληθυσμὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1913 τῶν κατὰ τὸν παρόντα πόλεμον τελείως κατεστραμμένων καὶ ἡμικατεστραμμένων χωρίων τῆς Μακεδονίας. Πρβλ. *Ἀπαρίθμησις τῶν κατοίκων τῶν νέων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ἔτους 1913,* Ἀθῆναι 1915.

107. Στην απογραφή οι οικισμοί καταχωρούνται κατά κοινότητα και καταγράφεται ο πληθυσμός τους. Βλ. *Πληθυσμὸς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 19ης Δεκεμβρίου 1920,* ἐν Ἀθήναις 1921, σσ. 117-121.

108. *Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Γενικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος, Πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 15-16 Μαΐου 1928,* ἐν Ἀθήναις 1929, σσ. 130-134.

σαν από το κράτος άροτρα, κάρα, είδη σαγής, γεωργικά εργαλεία και έως τον Οκτώβριο του 1928 βόδια, αγελάδες, άλογα, πρόβατα, κατσίκια κ.ά. Διένειμε ακόμη σε κάθε αγρότη οικογενειάρχη 40 στρέμματα και σε κάθε αμπελουργό 11-12 στρέμματα. Τα μεγάλα έργα έγιναν μεταξύ των ετών 1925-1930. Συγκεκριμένα αποξηράνθηκαν οι λίμνες Αρτζάν και Αματόβου[109], τα έλη της Αξιούπολης κ.ά. με σκοπό να χρησιμοποιηθούν από τους πρόσφυγες για καλλιέργεια και να λυθεί εν μέρει το πρόβλημα των ακτημόνων[110]. Τα τελευταία χρόνια στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από την πρώην Σοβιετική Ένωση[111].

Το 1927 αποφασίστηκε να στηθεί στο λόφο πυροβόλων, έξω από την πόλη, στα αριστερά του δρόμου Κρηστώνης-Κιλκίς, ηρώο προς τιμή της ελληνικής νίκης στο Κιλκίς. Τα αποκαλυπτήριά του έγιναν από τον Ελευθέριο Βενιζέλο την 28η Ιουνίου του 1928[112].

Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς και την ευρύτερη περιφέρειά του παρά τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν τα πρώτα χρόνια δεν πτοήθηκαν. Εξέδιδαν τοπικές εφημερίδες, όπως «Η Αγροτική Ηχώ» του Χριστόφορου Μαυρίδη, η «Πρόοδος» των αδελφών Αντώνη και Βασίλη Νικολόπουλους και αργότερα ο «Μαχητής του Κιλκίς» των Σταύρου Ορφανίδη και Πάνου Καϊσίδη, για την καλύτερη ενημέρωση των κατοίκων του Κιλκίς και της περιοχής του[113]. Ασχολήθηκαν επίσης με μεγάλη επιτυχία σε ποικίλους τομείς, κυρίως με το εμπόριο και την παιδεία, ενώ διατήρησαν όλα τα ήθη και έθιμα που έφεραν από τις πατρίδες τους.

---

109. Βλ. Κ. Παπαδόπουλος, «Υδρογεωλογικές συνθήκες και υπόγειο υδατικό δυναμικό του νομού Κιλκίς», *Κιλκισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 202-203.

110. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 394-395.

111. Βλ. Σ. Τσομίδης, *Σχέδιο νομού πλαισίου: «περί αποκαταστάσεως ομογενών προσφύγων από την τ. Ε.Σ.Σ.Δ.»*, Θεσσαλονίκη 1996· του ίδιου, *Κείμενα εργασίες για την αποκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων από την τ. Ε.Σ.Σ.Δ.*, Θεσσαλονίκη 2000.

112. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 401. Πρβλ. Χ. Ίντος, *Τά οἰκεῖα κοσμεῖν*, σσ. 99-105.

113. Ο Αλέξανδρος Κοντοείδης στις μελέτες του αναφέρει ότι η πρώτη προσφυγική εφημερίδα που εκδόθηκε ήταν «Η Αγροτική Ηχώ» μεταξύ των ετών 1933-1935, ενώ η εφημερίδα «Πρόοδος» πρωτοεκδόθηκε την 11η Μαΐου του 1935. Στο Κιλκίς εκδόθηκαν αργότερα οι εφημερίδες: «Νέος δρόμος», «Αναγνώστης», «Δημοκρατικό Κιλκίς», «Νέα Γενιά», «Αγροτική», «Κιλκισιακός Παλμός», «Θαρραλέος», «Νέοι Καιροί», «Συναγερμός» και η ημερήσια «Γνώμη». Περισσότερα για τις εφημερίδες του Κιλκίς βλ. Α. Κοντοείδης, *Κιλκισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σσ. 7-10· του ίδιου, *Παραλειπόμενα στίς παραστάσεις*, σσ. 256-257· Π. Καϊσίδης, «Ο τύπος στο Κιλκίς», *Κιλκισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 117-119.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Πίνακας 1

Χωριά της υποδιοίκησης Κιλκίς που καταστράφηκαν τελείως ή εν μέρει κατά τη διάρκεια του Α΄Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918)

Παλαιό όνομα	*Νέο όνομα*	*Πληθυσμός (1913)*	*Καταστροφές*
1. Αλέξια	Μυλοχώρι	488	Τελείως καταστραμμένο
2. Γραμμάτινα	Ευκαρπία	–	»
3. Δραγομίρ (τσιφλίκι)	Βαφιοχώρι	129	Εν μέρει καταστραμμένο
4. Καλλίνοβο	Σουλτογιανναίικα	80	Τελείως καταστραμμένο
5. Κιλονδήρ (τσιφλίκι)	Καλίνδρια	296	»
6. Τσιγούντσα (τσιφλίκι)	Μεγάλη Στέρνα	–	»
7. Άνω Θεοδωράκι)	Κάτω Θεοδωράκι	246	»
8. Πέϊκοβο	Άγιος Μάρκος	734	»
9. Μπασανλή	Διάσελο	308	»
10. Καμπερλή	Ψηλό Χωριό	179	»
11. Τσιφλιτζέκ	Αμπελούδια	100	Εν μέρει καταστραμμένο
12. Μπαϊρλή	–	144	Τελείως καταστραμμένο
13. Καρά Μαμουτλή	Μαυροπλαγιά	185	»
14. Μπαγιασλή	Πανόραμα	118	»
15. Τσουραπλή	Αγγελόκαστρο	101	»
16. Γενή Μαχαλέ	Καπνοχώρι	169	»
17. Σαρή Δογανλή	Πετράδες	115	»
18. Εντζεκλή	Καστανούσα	47	»
19. Κιολεμενλή	Ακροχώρι	45	»
20. Σιρακλή	Εξωχώρι	39	»

21. Σνέφτσα	Κεντρικό	199	»
22. Ισμαηλή	Γάβρα	187	»
23. Ουλασλή	Λαγκαδάκι	113	»
24. Θεοδώροβο	–	176	»
25. Τσαουτσλή	Μικρόβρυση	38	»
26. Καράτσαλη	–	176	»
27. Ουσεμλή	Πλαγιά	106	»
28. Τζίν Καγιαλή	–	87	»
29. Σαρασλή	–	76	»
30. Αλασλή	–	34	»
31. Ερεσελή	Ποντοηράκλεια	175	»
32. Άνω Μαχμουτλή	Μικρομηλιά	83	»
33. Παγκαρασλή	–	117	»
34. Τσοκόλοβο	Παραπόταμος	307	»
35. Ανατολού	–	375	»
36. Ράδιλα	Οδηγήτρια	240	»
37. Δερελή	Πλαγιά	41	»
38. Εζεντζελή	–	47	»
39. Γιαχγιαλή	–	68	»
40. Χαμζαλή	Μυρτιά	160	»
41. Ακίντζαλη	Μουριές	377	»
42. Αατλή	Καβαλλάρης	60	»
43. Άνω Γκιρμπάς	Άνω Σούρμενα	545	»
44. Κάτω Γκιρμπάς	Κάτω Σούρμενα	683	»

45. Βλαδόγια (τσιφλίκι)	Ακρίτας	–	»
46. Γκενσεκλή	Ρευματιά	132	»
47. Γκιοκτελή	Ακρίτας	69	»
48. Γκόλα	Κορυφή	84	»
49. Δερβισλή	Προμαχώνας	156	»
50. Δουγουτλή	Νίγδη	108	»
51. Ερτζελή	Αλεξάνδρα	94	»
52. Καραλή	Συκαμενιά	222	»
53. Καρά Παζαρλή	Αγορά	121	»
54. Καρατζαλή	Καλλιρόη	176	»
55. Καρλόβαση	Κρητικά	196	»
56. Κιολεμενλή	Λιθωτό	274	»
57. Κράσταλη	Κορώνα	386	»
58. Μενετλή	Μουριές	–	»
59. Μπιγιουκλή	Μουριές	63	»
60. Μπολαμασλή	Ακακιά	146	»
61. Μπρες (τσιφλίκι)	Ακρολίμνη	139	»
62. Πόποβον	Μυριόφυτο	191	»
63. Ποταρός (τσιφλίκι)	Δροσάτο	403	»
64. Ρόμποβον	Ροδώ	249	»
65. Σαβτζαλή	Πλατανιές	152	»
66. Σανσαλή	Κληματαριά	70	»
67. Σούρλοβον	Αμάραντα	346	»
68. Τσαλή	Μικρόβρυση	189	»

69. Χατζόγλου	Ψυχοβρύση	195	»
70. Δεβετζελή	–	338	»
71. Ματσίκοβο[114]	Εύζωνοι	511	»
72. Ερεσελή	Βασιλίτσα	183	»
73. Μπεκερλή	Ευζώνων	246	»
74. Τσιδεμλή	Μεταμόρφωση	158	»
75. Σεϊδελή	Ευζώνων	269	»
76. Δαουτλή	Ευζώνων	272	»
77. Αρτζάν	Ευζώνων	–	»
78. Ορέβιτσα	Πευκόδασο	502	»
79. Σπάντσοβον (τσιφλίκι)	Λατομείο	21	»
Σύνολο		14.654	

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 95.

Πίνακας 2
Πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Κιλκίς το 1914

Ονομασίες κοινοτήτων		*Θράκη*		*Μ. Ασία*		*Βουλγαρία*		*Καύκασος*		*Σύνολο*		*Προέλευση*
Παλαιά	*Νέα*	*οικογ.*	*άτομα*	*οικογ.*	*άτομα*	*οικογ.*	*άτομα*	*οικογ.*	*άτομα*	*οικογ.*	*άτομα*	
Δραγομίρ	Βαφιοχώρι	–	–	–	–	75	329	–	–	75	329	Στρώμνιτσα
Γραμμάτινα	Ευκαρπία	–	–	42	126	–	–	–	–	42	126	Κολωνία
Αρμουτζή	Μεγάλη Βρύση	74	316	–	–	–	–	–	–	74	316	Μπαμπά Εσκί, Βιζύη
Γενί-Μαχλέ	Λειψύδρι	26	101	–	–	–	–	–	–	26	101	Βιζύη

114. Οι τελευταίες εννέα κοινότητες υπάγονταν στο διοικητικό τμήμα Μαγιάνταγ.

Αμπάρ-Κιόϊ	Μάνδρες	–	–	–	–	53	199	–	–	53	199	Ορτακιόϊ
Γιόλ-Όμπασι	Πικρολίμνη	–	–	–	–	–	–	39	169	39	169	Καρς
Αποστολάρ	Απόστολοι	72	291	–	–	–	–	–	–	72	291	Ραιδεστό, Μπαμπά Εσκί
Δοϊρανλή	–	38	160	–	–	–	–	8	42	46	202	Αδριανούπολη
Χασάν Όμπασι	Πεδινό	92	354	–	–	–	–	–	–	92	354	–
Σαρή-Κιόϊ	Ποταμιά	–	–	–	–	–	–	60	306	60	306	Καρς, Τυφλίδα
Σνεύτσε	Κεντρικό	–	–	–	–	95	439	–	–	95	439	Στρώμνιτσα
Καραμπουρνού	Μαυρονέρι	55	241	–	–	–	–	–	–	55	241	Αδριανούπολη
Σερσεμλή	Ξηρόβρυση	63	351	–	–	–	–	–	–	63	351	Βιζύη
Ασκιλάρ	Ευρωπός	28	99	–	–	–	–	–	–	28	99	Μπαμπά Εσκί
Αλή Χοτζαλάρ	Μικρόκαμπος	15	67	–	–	–	–	–	–	15	67	Κάστρο
Μουτούλοβο	Μεταξοχώρι	–	–	–	–	–	–	10	47	10	47	Καρς
Μυλάφτσα	Ηλιόλουστο	16	42	16	42	1	1	6	29	23	72	Τρωάδα, Στρώμνιτσα, Καρς
Κουρκούτ	Τέρπυλλος	78	313	24	97	–	–	77	317	179	727	Λουλέ Μπουργάζ, Ερζερούμ, Καρς
Κιλκίς	–	–	–	4	4	371	1.285	60	284	435	1.573	Τραπεζούντα, Στρώμνιτσα, Καρς, Ξάνθη
Σαρή-Γκιόλ	Κρηστώνη	339	1.446	–	–	–	–	–	–	339	1.446	Βιζύη
Σαρή-Γκιόλ αντίσκηνα	»	47	175	–	–	–	–	–	–	47	175	Ραιδεστός
Σύνολο		943	3.956	86	269	595	2.253	260	1.194	1.868	7.630	

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 64.

Πίνακας 3

Πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Κάτω Θεοδωράκι το 1914

Ονομασίες κοινοτήτων		*Θράκη*		*Προέλευση*
Παλαιά	*Νέα*	*οικογένειες*	*άτομα*	
1. Μουζαλή	Κλιστό	73	301	Μηδεία
2. Κούσοβο	Κοκκινιά	25	87	Βιζύη
3. Μπας-Μαχλέ	Κεφαλοχώρι	100	433	»
4. Δζιφλκί-Μαχλέ	Λαγκαδοχώρι	21	88	»
5. Μουστερέκ	Μελισσουργείο	29	120	»
6. Μύλοβο	Ελληνικό	40	155	»
7. Παντίτσα	Φύσκα	59	300	»
8. Μπέϊκοβα	Άγιος Μάρκος	29	105	»
9. Ραγιάν	Βάθη	136	579	»
Σύνολο		512	2.168	

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 64.

Πίνακας 4
Πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Αρχαγγέλων το 1914

Ονομασίες κοινοτήτων		*Θράκη*		*Μ. Ασία*		*Βουλγαρία*		*Σύνολο*		*Προέλευση*
Παλαιά	*Νέα*	*οικ.*	*άτομα*	*οικ.*	*άτομα*	*οικ.*	*άτομα*	*οικ.*	*άτομα*	
1. Βλαδίρι	Ακρίτας	11	40	–	–	–	–	11	40	Ραιδεστό, Σαράντα Εκκλησιές
2. Σφεταπέκα	Αγία Παρασκευή	–	–	7	36	–	–	7	36	Κολωνία
3. Μπρες	Ακρολίμνη	–	–	–	–	7	23	7	23	Δοϊράνη
4. Τσικούντσα	Μεγάλη Στέρνα	13	68	–	–	–	–	13	68	–
5. Καλίνοβο	Σουλτογιανναΐϊκα	13	49	–	–	–	–	13	49	Γιουβαλή
6. Σούγκοβο	Αμάραντα	–	–	–	–	24	134	24	134	–
7. Σούρλοβο	Αμάραντα	87	365	–	–	–	–	87	365	–
8. Τσιγδεμλή	Μεταμόρφωση	24	97	–	–	–	–	24	97	Σαράϊ
9. Ακίντζαλη	Μουριές	2	17	–	–	11	37	13	54	Δοϊράνη
10. Κάτω Πορόϊα	–	16	66	–	–	24	113	40	179	Μέτρες, Ορτάκιοϊ
11. Άνω Πορόϊα	–	84	347	–	–	9	41	93	388	–
12. Κράσταλι	Κορώνα	95	337	–	–	–	–	95	337	Καβάκι, Σαράϊ, Τσακιρλί
13. Μπουγιουκλή	Ακρίτας	11	32	–	–	–	–	11	32	Ορτάκιοϊ, Σαράντα Εκκλησιές
14. Ποταρός	Δροσάτο	–	–	–	–	1	5	1	5	Δοϊράνη
15. Πόποβο	Μυριόφυτο	–	–	–	–	1	5	1	5	Στρώμνιτσα
16. Έρτελη	Αλεξάνδρα	1	4	–	–	–	–	1	4	Γκουμουλτζίνα
Σύνολο		357	1.422	7	36	77	358	441	1.816	

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 64.

Πίνακας 5

Πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά της υποδιοίκησης Κιλκίς το 1914

α. Υποδιοίκηση Κιλκίς

Παλαιό όνομα	*Νέο όνομα*	*Εγκατεστημένες αρχές*	*Παρατηρήσεις*
1. Αρμουτσή	Μεγάλη Βρύση	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
2. Αλή Χοτζαλάρ	Μικρόκαμπος	–	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, τσιφλίκι
3. Αποστολάρ	Απόστολοι	–	Οι κάτοικοι Αθίγγανοι, τσιφλίκι
4. Αβρέτ Ισσάρ	Γυναικόκαστρο	–	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, ακατοίκητο
5. Ασικλάρ	Ευρωπός	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
6. Αρμπόρ	Κορωνούδα	Οθωμ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
7. Αχτσέ κλησέ	Κολχίς	–	Τσιφλίκι, καταστραμμένο
8. Αμπάρ–Κιοϊ	Μάνδρες	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, κατασκεύασαν με έξοδά τους οικίες
9. Αμάτοβο	Άσπρος	–	Οι κάτοικοι πρόσφυγες και 2 οικογένειες βουλγαρόφωνοι
10. Αλέξια	Μυλοχώρι	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Στρωμνίτσης, ημικατεστραμμένο
11. Βεργιάτορ	Σωτηρούδα	Εγκαταλειμμένο	Τσιφλίκι, καταστραμμένο, ακατοίκητο
12. Βαρδαρόφτσα	Αξιοχώρι	–	Τσιφλίκι, ακατοίκητο
13. Βαϊσλή	Βαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
14. Γραμμάτινα	Ευκαρπία	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Μικράς Ασίας, ημικαταστραμμένο
15. Γενή Μαχαλέ	Λειψύδρι	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης

16. Γιάνες	Μεταλλικό	–	Καταστραμμένο τσιφλίκι
17. Γιόλ-Όμπαση	Πικρολίμνη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Δημόσιο, οι κάτοικοι πρόσφυγες Καυκάσου
18. Γιατζιλάρ	Ξυλοκερατιά	–	Κατεστραμμένο τσιφλίκι, ακατοίκητο
19. Γκαβαλάν	Βαλτούδιο	–	»
20. Γκερμπάσες	Καστανιές	–	»
21. Γενή-Κιοϊ	Ελευθεροχώρι	–	»
22. Δογάντζα	Γερακάρι	–	Τσιφλίκι και κεφαλοχώρι, οι κάτοικοι πρόσφυγες Στρωμνίτσης και Αθίγκανη
23. Γιαρδεμλή	Αμυγδαλιές	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
24. Δαουτλού	Δαφνοχώρι	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίκητο
25. Δραγομίρ	Βαφιοχώρι	Έδρα αστυνομ. σταθμού, Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Στρωμνίτσης, τσιφλίκι
26. Δουρανσαλή	Μεσιανό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
27. Ελεσλή	Καλολίβαδο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
28. Ερικλή	Κορομηλιά	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίκητο
29. Κιουρκούτ	Τέρπυλλος	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Καυκάσου και Μικράς Ασίας
30. Καρατζά-Καδή	Καμπάνης	–	Τσιφλίκι, Καταστραμμένα τα οικήματά του, επισκευάστηκαν περίπου 10 οικήματα, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι

31. Κιλινδίρ	Καλίνδρια	Έδρα αστυνομικού σταθμού, ειρηνοδικείο και σιδηροδρομικός σταθμός	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, τσιφλίκι
32. Καλλίνοβο	Σουλτογιανναΐϊκα	–	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, τσιφλίκι ημικαταστραμμένο
33. Καρά-μπουνάρ	Μαυρονέρι	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και μία οικογένεια Οθωμανική
34. Καρά-Αμουτλή	Κοιλάδι	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
35. Κάτω-μαχμουτλή	Μικρομηλιά, κοιλαδιού	–	»
36. Καρά-Ομερλή	Χερσοτόπι	–	Τσιφλίκι ακατοίκητο
37. Καζάνοβο	Κοτύλη	–	»
38. Καβακλή	Πέρινθος	–	»
39. Κιρέτς (Κιρέτσκιοϊ ή Κιρέτσοβο)	Χωρύγιο	–	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, οι κάτοικοι Αθίγγανοι
40. Κιλκίς	–	Έδρα υποδιοικητή, οικονομική εφορεία, ταμείο, αστυνομική υποδιεύθυνση, επιθεωρητής δημοτικών σχολείων περιφέρειας Κιλκίς, ταχυδρομείο, τηλεγραφείο, σχολαρχείο, έδρα δήμου και έδρα επισκόπου Πολυανής	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Στρωμνίτσης και Καυκάσου. Υπάρχει και μονή καθολικών καλογραιών με οικοτροφείο.
41. Κασεμιλή	Χειμαδιό	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
42. Μουτούλοβο	Μεταξοχώρι	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Καυκάσιοι και βουλγαρόφωνοι
43. Μπεϊλερλή	Ξυρόλλακος	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίκητο

44. Μιχάλοβο	Μιχαλίτση	–	»
45. Μελάφτσα	Ηλιόλουστο	–	»
46. Ουσουρλού, Δερέσελο, (Χατζηλάρ-μαχαλέ, Δουρακλή, Ουσεμλή και Κεσμελή) (συνοικισμοί)	Πλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
47. Ποτερές	Πλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
48. Πέρνοβαλη	Αγία Αικατερίνη	»	»
49. Σέσλοβο	Σεβαστό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι
50. Στρέζιοβο	Αργυρούπολη	»	»
51. Σαρί-Γκιόλ	Κρηστώνη	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Οθωμανοί, ντόπιοι, σιδηροδρομικός σταθμός
52. Σαρί-Κιοϊ	Ποταμιά	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Καυκάσιοι
53. Σαρί-Παζάρ	Ανθόφυτο	–	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, 8 οικογένειες Αθίγγανοι
54. Σεκερλή	Ζαχαράτο	–	Τσιφλίκι κατεστραμμένο, ακατοίκητο
55. Σερσεμλή	Ξηρόβρυση	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
56. Σαλμουνλή	Γαλλικός	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, οι κάτοικοι Αθίγγανοι, σιδηροδρομικός σταθμός
57. Σερεμετλή	Φανάρι	–	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, ακατοίκητο
58. Ραχμανλή (Τουρσούν, Ισπαχή μαχαλέ, Κελεμπεκλή) (συνοικισμοί)	Αντιγόνη	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί

59. Τσομλεκτσή	Διπόταμος	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίκητο
60. Τσιαλισλή, (Τζεβαπλή, Μοζαλή, Δοκουσλή) (συνοικισμοί)	Αγία Κυριακή	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
61. Τσιγούντσα	Μεγάλη Στέρνα	–	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο
62. Χασάν-Όμπαση	Πεδινό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
63. Χατζή-Γιαννούς	Σταυροχώρι	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
64. Χίρσοβο	Χέρσο	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο
65. Χαϊδαρλή	Μεγάλη Βρύση	–	»
66. Χατζή-Ογλού-Όμπαση	Ποντολείβαδο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί

β. Διοικητικό τμήμα Κάτω Θεοδωρακίου

Παλαιό όνομα	*Νέο όνομα*	*Εγκατεστημένες αρχές*	*Παρατηρήσεις*
1. Κάτω Θεοδωράκι	–	Έδρα διοικητικού τμήματος, αστυνομικός σταθμός, Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης, έδρα εκτάκτου υπαλλήλου προσφύγων	Τα γραφεία του διοικητικού αντιπροσώπου και του εκτάκτου υπαλλήλου προσφύγων είναι εγκατεστημένα σε ένα ιδιωτικό κτήριο και το γραφείο του αστυνομικού σταθμάρχη σε ένα αδέσποτο κτήριο. Οι κάτοικοι Χριστιανοί βουλγαρόφωνοι. Στην κωμόπολη γίνεται κάθε εβδομάδα αγορά (λαϊκή).
2. Άνω Θεοδωράκι	–	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι

3. Ραγιάν	Βάθη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, πρόσφυγες Θράκης και Οθωμανοί Αθίγγανοι. Επί τουρκοκρατίας ήταν έδρα διοικητικού αντιπροσώπου (Μουδίρη) με διοικητήριο.
4. Πλανίτσα	Φύσκα	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Χριστιανοί βουλγαρόφωνοι και λίγοι Οθωμανοί
5. Κούσοβο	Κοκκινιά	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και βουλγαρόφωνοι
6. Μουζδερέκ	Μελισσουργείο	»	Μέρος του χωριού είναι τσιφλίκι
7. Λέλοβο	Άγιος Αντώνιος	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Οθωμανοί
8. Πέϊκοβο	Άγιος Μάρκος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευση	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Οθωμανοί, προσεχώς ίδρυσαν Ελληνική σχολή
9. Μπασανλή	Διάσελο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
10. Καμπερλή	Ψηλό Χωριό	»	»
11. Τσιφλιτζέκ	Αμπελουδιά	»	»
12. Μπαϊρλή	–	»	»
13. Γκεμπετζελή	Κυπαρίσσια	»	»
14. Ουτμανλή	Διβούνι	»	»
15. Κιοσέ-Μουρτζελή	Τριπόταμος	»	»
16. Σιρτσελή	Σπουργίτης	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και Αθίγγανοι
17. Καραμαμουτλή	Μαυροπλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
18. Μπαϊασλή	Πανόραμα	»	»

19. Τσουραπλή	Αγγελόκαστρο	»	»
20. Γενή-μαχαλέ	Καπνοχώρι	»	»
21. Σαριδοβανλή	Πετράδες	»	»
22. Εντζεκλή	Καστανούσα	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιολεμενλή
23. Κιολεμενλή	Ακροχώρι	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
24. Σιρακλή	Εξωχώρι	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιολεμενλή
25. Σνέφτσα	Κεντρικό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Στωμνίτσης και Οθωμανοί, κάθε εβδομάδα γίνεται αγορά
26. Σαραΐλή	Παλατιανό	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
27. Μαρσαλή	Πεύκη	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Σαραϊλή
28. Δουρμουσλή	Κοίλωμα	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιοσέ - μουστζελή
29. Πορτσαλή	Μαυροβούνι	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Σαραϊλή
30. Ονδουρλού	Ανηφοριά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
31. Ισμαΐλή	Γάβρα	»	»

32. Ουλασλή	Λαγκαδάκι	»	»
33. Γιααπλή	Χωριουδάκι	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ουλασλή
34. Μοράφτσα	Αντιγόνεια	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης, αστυνομικός σταθμός	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και πρόσφυγες Καυκάσιοι
35. Ράμνα	Μονολίθι	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
36. Ασσή–Ογλαρή	Τριπόταμος	–	Εγκαταλειμμένο, ακατοίκητο
37. Φαναρλή, (Ατζελεζλή, Βελή-Ογλαρή, Γιοκαρή-μαχαλέ, Καρά-Ομερλή) (συνοικισμοί)	Τριπόταμος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
38. Θεοδώροβο	–	Αστυνομικός σταθμός Ελληνική και Οθωμανική σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Οθωμανοί
39. Τσαουσλή	Μικρόβρυση	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Θεοδώροβο
40. Καρατζαλή	–	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
41. Ουσεμλή	Πλαγιά	»	»
42. Τζιν-Καϊαλή	–	»	»
43. Σαρασλή	–	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ουσεμλή

44. Αλασλή	–	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ερεσελλή
45. Ερεσελλή	Ποντοηράκλεια	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
46. Μαχμουτλή	Μικρομηλιά	»	»
47. Παγκαραζλή	–	»	»
48. Τσοκόλο	Παραπόταμος	»	»
49. Αναδολλού, (Άνω-μπουτζαλίκ, Ακκουρού, Πουρδές-μαχαλέ, Καρά-Ορμάν, Τζαμί-μαχαλέ) (συνοικισμοί)	–	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
50. Ράδιλα	Οδηγήτρια	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	»
51. Δερελή	Πλαγιά	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ράδιλα
52. Εζεντζελή	–	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ουσεμλή
53. Γιαχγιαλή, (Αρσανλή, Πουϋκλή, Μουραβουτλή, Τζαμί-μαχαλέ, Χότζα-μαχαλέ) (συνοικισμοί)	–	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
54. Χότζα-μαχαλέ	Παρόχθιο	»	»
55. Κουζ-μαχαλέ	Ριζοβούνιο	»	»
56. Τσιφλίκ-μαχαλέ	Λαγκαδοχώρι	»	»

57. Τζαμί-μαχαλέ	Τετράσπιτο	–	Εγκαταλειμμένο, ακατοίκητο
58. Μπας-μαχαλέ	Κεφαλοχώρι	–	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
59. Παπράτ	Ποντοκερασιά	Αστυνομικός σταθμός, Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης και Οθωμανική σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και πρόσφυγες Θράκης. Υπάρχει κτήριο όπου είναι εγκατεστημένο το γραφείο του αστυνομικού σταθμού.
60. Χαμζαλή	Μυρτιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
61. Χατζή-Εσσελέρ	Ποντοκερασιά	Εγκαταλειμμένο	Ακατοίκητο
62. Καρά-Ομέρ	–	»	»
63. Εμπιρλέρ	–	»	»
64. Μπαλή-Ογλαρή	Μελισσώνας	»	»
65. Ορτζού Μπασή	–	»	»
66. Κιόρτσαλικλάρ	–	»	»
67. Κοτσιού-ογλαρή	Κυδωνιά	»	»
68. Τσαμπαντζαλή	Λευκόχωμα	»	»
69. Ουζούν-μαχαλέ	Μακροχώρι	»	»
70. Δουκουσλή	Πλαγιά	»	»
71. Δαγ-χότζα-μαχαλέ	Αργυροχώρι	»	»
72. Βιρλάν, (Κολιμπαλάρ) (συνοικισμός)	Αναβρυτό	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγεςΘράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
73. Μουζγαλή	Κλιστό	–	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Οθωμανοί, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή

74. Κιουλελή	Πυργωτός	–	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης. Προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
75. Μουρσαλή	Αμπελόφυτο	–	Λίγοι πρόσφυγες και λίγοι Οθωμανοί
76. Μύροβο	Ελληνικό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Μικράς Ασίας και εντόπιοι βουλγαρόφωνοι
77. Δαουτλή, (Γιουσούφ-Ανλή, Κιουμουρτζή, Σιβρή) (συνοικισμοί)	Επτάλοφος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
78. Σεβινδικλή	Επτάλοφος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
79. Δουργουτλή	Κερασιά	»	»

γ. Διοικητικό τμήμα Αρχαγγέλων

Παλαιό όνομα	*Νέο όνομα*	*Εγκατεστημένες αρχές*	*Παρατηρήσεις*
1. Ακίντζαλη	Μουριές	Έδρα διοικητικού τμήματος, αστυνομικός σταθμός, έδρα δήμου, λόχος προκαλύψεως	Ως διοικητήριο χρησιμοποιείται ο αστυνομικός σταθμός
2. Αατλή	Καβαλλάρης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
3. Άνω-Γκιρμπάς	Άνω Σούρμενα	»	»
4. Βλαδία	Ακρίτας	–	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
5. Γενσεκλή	Ρευματιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες και Οθωμανοί
6. Γκιοκτσελή	Ακρίτας	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης

7. Γόλα	Κορυφή	»	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι
8. Δερβισλή	Προμαχώνας	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
9. Δουργουτλού	Νίγδη	»	»
10. Ερτζελή	Αλεξάνδρα	–	»
11. Καραλή	Συκαμινιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	»
12. Καραπαζαρλή	Αγορά	»	»
13. Καρατζαλή	Καλλιρόη	»	»
14. Κάρλοβασι	Κρητικά	»	»
15. Κάτω-Γκιρμπάς	Κάτω Σούρμενα	»	»
16. Κιολεμενλή	Λιθωτό	»	»
17. Κράσταλη	Κορώνα	Μένει διμοιρία του Κιλινδίρ λόχου προκαλύψεως	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
18. Μενετλή	–	–	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
19. Μπουγιουκλή	Ακρίτας	–	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
20. Μπουλαμασλή	Ακακιές	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
21. Μπρελ	Ακρολίμνη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και βουλγαρόφωνοι, τσιφλίκι
22. Πόποβο	Μυριόφυτο	Ελλ. και Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, βουλγαρόφωνοι και πρόσφυγες
23. Ποταρός	Δροσάτο	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Αθίγγανοι

24. Ρόμποβο	Ροδώ	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
25. Σαβτζαλή	Πλατανιές	»	»
26. Σανσαλή	Κληματαριά	–	»
27. Σούρλοβο	Αμάραντα	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
28. Τσαλή	Μικρόβρυση	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
29. Χατζόγλου	Ψυχοβρύση	»	»
30. Ασάα-μαχαλέ	Ακρίτας	Εγκαταλειμμένο	Ακατοίκητο
31. Δεβετζελή	Ακρίτας	»	»
32. Διμόντσα	Άγιος Χαράλαμπος	»	Τσιφλίκι, ακατοίκητο
33. Δουρμπαλή	Σύνορο Μουριών	–	Τσιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίκητο
34. Τσεπελή	Ακρίτας	Εγκαταλειμμένο	Ακατοίκητο

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 14.

Πίνακας 6

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Γραμμάτινα από τα συμμαχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1916.

Ονοματεπώνυμο	Σίτος		Κρίθη		Αραβόσιτος		Πατάτες		Φασόλια		Κοινικά		Καπνός		Σίκαλη		Λαχανόκηποι		Στάβλοι		Οικίες		Καφενεία		Όνοι		Σινολικά
	στρμ.	δρχ.	στρμ.	δρχ.	στρμ.	δρχ.	στρμ.	δρχ.	στρμ.	δρχ.	στρμ.	δρχ.	στρμ.	δρχ.	στρμ.	δρχ.	στρμ.	δρχ.		δρχ.		δρχ.		δρχ.		δρχ.	δρχ.
1. Νικ. Σερταρίδης	12	1.200	8	600	18	1.000	1	100	2	200	–	–	7	3.500	–	–	2	600	1	300	–	–	–	–	–	–	7.500
2. Χρ. Χάσογλης	10	1.000	5	400	5	300	2	200	1	100	–	–	5	2.500	–	–	2	600	1	400	–	–	–	–	1	500	6.000
3. Αν. Παπαδόπουλος	6	600	4	320	4	300	1	100	–	–	–	–	2	1.000	–	–	1	300	1	500	–	–	–	–	–	–	3.120
4. Θωμ. Παυλίδης	7	700	6	400	7	400	1	100	–	–	–	–	4	2.000	–	–	2	600	1	600	–	–	–	–	–	–	4.800
5. Ιορδ. Παυλίδης	30	3.000	20	1.800	15	900	2	200	–	–	2	150	6	3.000	–	–	2	600	1	500	–	–	1	2.000	–	–	12.150
6. Κυρ. Παυλίδου	10	1.000	8	600	7	400	1	100	1	100	–	–	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	3.500
7. Ιω. Σπανίδης	–	–	6	400	6	350	1	100	–	–	–	–	4	2.000	–	–	2	600	–	–	–	1.650	–	–	–	–	5.100
8. Ευστ. Ασίκης	15	1.500	12	1.000	15	900	1	100	2	200	–	–	4	2.000	–	–	2	700	1	600	–	400	–	–	–	–	7.400
9. Ηλ. Γιαννακόπουλος	8	800	10	900	12	800	1	100	1	100	–	–	3	1.500	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	4.500
10. Στ. Πιριντσής	2	200	3	250	3	200	–	–	–	–	–	–	2	1.000	2	200	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.150
11. Παπά Γεώργ. Λαζαρίδης	8	800	10	850	15	900	1	100	1	100	–	–	4	2.000	–	–	2	600	–	–	–	–	–	–	–	–	5.350
12. Ιω. Καριπίδης	4	400	4	320	5	400	–	–	–	–	–	–	3	1.500	–	–	2	600	1	500	–	–	–	–	–	–	3.720
13. Παν. Παυλίδης	10	1.000	5	400	–	–	7	580	–	–	–	–	3	1.500	–	–	2	600	1	1.200	–	–	–	–	–	–	5.280
14. Παρ. Αλεξανδρίδης	4	400	3	240	2	160	–	–	1	100	1	100	2	1.000	–	–	–	–	–	–	1	400	–	–	–	–	2.400
15. Μ. Παπαδόπουλος	4	400	4	320	4	320	1	100	–	–	1	100	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.540
16. Ιω. Στεφανίδης	5	500	3	240	4	320	–	–	–	–	1	100	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.460
17. Συμ. Παπαδόπουλος	5	500	2	160	4	320	–	–	–	–	1	100	2	1.000	–	–	2	600	–	–	–	–	–	–	–	–	2.680
18. Ιωακ. Γεωργίου	4	400	4	320	2	160	–	–	–	–	–	–	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.180
19. Ιορδ. Στεφάνου	6	600	4	320	6	240	–	–	1	100	–	–	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.560
20. Ελ. Γιαννακόπουλος	8	800	5	400	12	960	1	100	–	–	2	200	4	2.000	–	–	2	600	1	200	–	–	–	–	–	–	5.260
21. Παύλ. Μιχαηλίδης	4	400	4	320	6	480	–	–	–	–	–	–	2	1.000	–	–	2	600	–	–	–	–	–	–	–	–	2.800
22. Κυρ. Λαζαρίδης	4	400	2	160	4	320	–	–	–	–	1	100	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.280
23. Ραφ. Λαζάρου	6	600	4	320	6	480	–	–	–	–	–	–	4	2.000	–	–	2	600	–	–	7	1.000	–	–	–	–	5.000

24. Ηλ. Αδαμίδης	5	500	2	160	4	320	–	–	–	–	–	–	1	500	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	1.780
25. Γεώργ. Χάσογλους	2	200	2	160	2	160	–	–	–	–	–	–	1	500	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	1.320
26. Αν. Μιχαηλίδης	5	500	4	320	8	640	–	–	–	–	1	100	2	1.000	–	–	1	300	1	500	–	–	–	–	–	–	3.360
27. Δημ. Μαχαιράς	5	500	3	240	4	320	–	–	–	–	1	100	2	1.000	–	–	2	600	–	–	–	–	–	–	–	–	2.760
28. Γ. Παπαδόπουλος	10	1.000	5	400	4	320	–	–	–	–	–	–	3	1.500	–	–	1	300	1	600	–	–	–	–	–	–	4.120
29. Κυρ. Πορφυρίδης	5	500	5	400	6	480	–	–	–	–	–	–	2	1.000	–	–	2	600	–	–	–	–	–	–	–	–	2.980
30. Θεόδ. Λητσασαρίδης	5	500	4	320	6	480	1	100	–	–	–	–	–	–	–	–	2	600	–	–	1	500	–	–	–	–	2.500
31. Θωμ. Γεωργίου	4	400	2	160	4	320	1	100	–	–	–	–	1	500	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	1.780
32. Μελ. Ελευθερίου	5	500	4	320	6	480	–	–	–	–	–	–	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.600
33. Ιω. Πορφυρίδης	5	500	4	320	4	320	–	–	–	–	–	–	1	500	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	1.940
34. Αντ. Αναστασιάδης	10	1.000	8	640	5	400	1	100	–	–	–	–	3	1.500	2	160	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	4.100
35. Χρ. Καριπίδης	6	600	4	320	8	640	1	100	–	–	–	–	2	1.000	–	–	2	600	–	–	–	–	–	–	–	–	3.260
36. Θ. Παπαδόπουλος	8	800	5	400	10	800	–	–	–	–	1	100	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	3.400
37. Παντ. Μιχαηλίδης	10	1.000	5	400	8	640	–	–	–	–	1	100	2	1.000	–	–	2	600	1	600	–	–	–	–	–	–	4.340
38. Χαρ. Κωνσταντινίδης	5	500	2	160	5	400	–	–	–	–	–	–	2	1.000	–	–	1	300	–	–	1	1.000	–	–	–	–	3.360
39. Θ. Χατζηραφαήλ	5	500	3	240	4	320	–	–	–	–	–	–	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	500	–	–	–	–	2.860
40. Αν. Αναστασιάδης	5	500	4	320	4	320	1	100	–	–	2	200	2	1.000	–	–	1	300	–	300	–	–	–	–	–	–	3.040
41. Αν. Αβραμίδης	6	600	4	320	7	560	–	–	–	–	1	100	4	2.000	–	–	2	600	1	500	–	–	–	–	–	–	4.680
42. Κλήμ. Πορφυρίδης	4	400	3	240	2	160	–	–	–	–	–	–	1	500	–	–	1	300	1	–	1	600	–	–	–	–	2.200
43. Ιάκ. Παυλίδης	10	1.000	8	640	12	960	1	100	–	–	–	–	3	1.500	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	4.500
44. Παν. Αναστασιάδης	10	1.000	6	480	10	800	–	–	–	–	1	100	4	2.000	–	–	2	600	–	–	–	500	–	–	–	–	5.480
45. Παύλ. Κεβεζιτίδης	5	500	4	320	4	320	–	–	–	–	–	–	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.440
46. Ιω. Ορφανίδης	5	500	3	240	4	320	1	100	–	–	1	100	3	1.500	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	3.060
47. Γεώργ. Μαυρίδης	10	1.000	8	640	12	960	1	100	–	–	2	200	2	1.000	–	–	2	600	–	–	–	500	–	–	–	–	5.000
48. Σάβ. Πορφυρίδης	5	500	4	320	4	320	–	–	–	–	–	–	2	1.000	–	–	1	300	–	–	–	–	–	–	–	–	2.440
Σύνολο	327	32.700	242	19.520	309	22.370	29	2.780	10	1.000	20	1.950	124	62.000	4	360	68	20.500	14	7.300	11	7.050	1	2.000	1	500	180.030

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φαχ. 94.

Πίνακας 7

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Σεϊδελή από τα συμμαχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1916.

Ονοματεπώνυμο	*Αριθ. βιβλ.*	*Άτομα*	*Σίτος*		*Κρίθη*		*Σίκαλη*		*Βρόμη*	
			στρμ.	*δρχ.*	*στρμ.*	*δρχ.*	*στρμ.*	*δρχ.*	*στρμ.*	*δρχ.*
1. Πολυχρόνης Καλούδης	22138	3	4	400	4	300	2	160	–	–
2. Αργύρης Ανδριέλης	20128	4	10	1.000	12	1.000	–	–	5	300
3. Κωνσταντίνος Βαχαρέλης	20117	5	6	600	4	350	–	–	–	–
4. Σταμάτης Μαργαριτίδης	20089	7	8	800	10	800	–	–	–	–
5. Αθανάσιος Καλούδης	20122	5	4	400	3	250	–	–	–	–
6. Αριστοφάνης Διαμαντάκη	20272	4	8	800	–	–	–	–	–	–
7. Δημήτριος Τριανταφυλλίδης	20098	7	10	1.000	12	1.000	–	–	5	300
8. Κυράτσα Διαμαντή	20123	2	6	600	3	250	–	–	–	–
9. Ιωάννης Διαμαντής	20121	2	2	200	5	400	–	–	–	–
10. Χρίστος Καλογιαννίδης	20115	4	3	300	4	300	–	–	–	–
11. Αθανάσιος Δαλελίδης	20088	5	2	200	4	300	–	–	–	–
12. Κωνσταντίνος Γιαννάκη	20386	5	6	600	5	400	–	–	–	–
13. Κωνσταντίνος Λαμπρινού	20092	4	6	600	4	300	–	–	–	–
14. Θωμάς Τσιρέλης	20093	5	4	400	3	250	–	–	–	–
15. Ιωάννης Γατζελίδης	20134	6	3	300	5	400	–	–	–	–
16. Τραπέζης Γιαννάκης	20112	4	6	600	4	300	–	–	–	–
17. Ζαχαρής Σαράντη	20142	2	4	400	4	300	–	–	–	–
18. Βασίλειος Γεωργίου	20095	5	5	500	3	250	3	250	–	–
19. Αθανάσιος Τριανταφυλλίδης	20096	2	2	200	3	250	–	–	–	–

20. Γιαννάκης Πολυχρόνης	20155	4	2	200	2	150	–	–	–	–
21. Μορφάκης Στεργίου	20149	4	5	500	4	300	–	–	–	–
22. Στρατής Μαθιελής	20084	7	4	400	3	250				
Σύνολο		96	110	11.000	101	8.100	5	410	10	600

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94.

Πίνακας 8

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Δαουτλή από τα συμμαχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1916.

Ονοματεπώνυμο	*Αριθ. βιβλιαρίου*	*Άτομα*	*Σίτος*	*Κρίθη*	*Αξία εσοδείας*
			Στρέμματα		*δραχμές*
1. Παναγιώτης Πατρέλης	20031	9	15	4	1.500
2. Γεώργιος Τσιλβελίδης	20400	4	8	7	1.200
3. Νικόλαος Καμενίδης	20017	3	9	9	1.400
4. Μαλαματή Σαράντη	20033	2	7	5	1.200
5. Σταμάτιος Καλογιάννη	20037	4	10	5	1.600
6. Ανδρέας Οργιάνως	20189	4	12	10	2.000
7. Γεώργιος Μορχακίδης	20412	5	4	8	1.000
8. Γεώργιος Αθανασίου	20015	4	5	10	1.100
9. Διαμαντής Δαλελαίδης	20247	4	4	4	700
10. Γεώργιος Πασχαλίδης	20036	3	8	5	1.300
11. Γιαννάκος Τριανταφυλλίδης	20090	3	10	12	2.000
12. Θεολόγος Ανδρέου	20393	5	4	2	600
13. Γεώργιος Θεοδωρίδης	20432	4	7	7	1.300
14. Αθανάσιος Λουλούδης	20040	5	9	12	1.800

15. Νικόλαος Πατρέλης	20001	4	5	5	800
16. Σταμάτης Μανωλάκη	20064	6	5	5	800
17. Νικόλαος Ζαφείρης	20029	3	5	5	800
Σύνολο		72	127	115	21.100

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 94.

Πίνακας 9

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Ερεσελή το Μάρτιο του 1916 από τα συμμαχικά στρατεύματα.

Ονοματεπώνυμο	*Αριθμός βιβλιαρίου*	*Άτομα*	*Σίτος*	*Κρίθη*	*Αξία εσοδείας*
			Στρέματα		*δραχμές*
1. Κωνσταντής Πατρέλης	20261	5	7	5	1.200
2. Σταύρος Τσιρέλης	20263	4	10	8	1.600
3. Απόστολος Αθανασίου	20191	4	4	4	700
4. Τραπέζης Ματσανίδης	20264	5	10	8	1.600
5. Κωνσταντής Πασχαλίδης	20251	5	5	3	800
6. Ιορδάνης Βακίδης	20199	5	5	3	800
7. Περικλής Τριανταφυλλίδης	20187	7	10	3	1.200
8. Κώνστας Οργιανός	20182	4	5	2	700
9. Δημήτριος Νάκου	21549	7	6	6	1.000
10. Σταύρος Κυριάκου	20169	7	5	3	700
Σύνολο		53	67	45	10.300

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94.

Πίνακας 10

Η κατάσταση των σχολείων του Κιλκίς και της περιφέρειάς του το σχολικό έτος 1929-1930

Νέο όνομα	*Παλαιό όνομα*	*Τάξεις*	*Κατάστασης*	*Παρατηρήσεις*
1. Κιλκίς	–	εξατάξιο	περατώθηκε	λειτουργεί
2. »	–	»	τοιχ. θεμελίων	
3. Ευκαρπία	Γραμμάτινα	τριτάξιο	εσωτ. εργασίες	
4. Αμάραντα	Σούρλοβο	διτάξιο	περατώθηκε	λειτουργεί
5. Μάνδρες	Αμπάρκιοϊ	»	εσωτ. εργασίες	
6. Κεντρικό	Σνέτσα	»	περατώθηκε	λειτουργεί
7. Τέρπυλλος	Κιουκιούτ	»	»	»
8. Πολύκαστρο	Καρασούλι	»	»	»
9. Μουριές	Ακίντζαλι	»	»	»
10. Πεδινό	Χασάνοβα	»	»	»
11. Εύξωνοι	Ματσίκοβο	»	τοιχοποιία	
12. Κοκκινιά	Κούσοβο	»	εσωτ. εργασίες	
13. Μικρόκαμπος	Αλή Χοτζαλάρ	»	περατώθηκε	λειτουργεί
14. Αξιοχώρι	Βαρδαρόφτσα	»	»	»
15. Γαλλικό	Σαλκανλή	»	στεγάζεται	
16. Διπόταμος	Τσομλεκτσή	»	περατώθηκε	λειτουργεί
17. Μεγάλη Στέρνα	Τσιγοέντζα	»	»	»
18. Μικρόβρυση	Ερτζελή	»	τοιχοποιία	
19. Μεταμόρφωση	–	»	περατώθηκε	λειτουργεί
20. Χέρσο	Χέρσοβο	»	τοιχοποιία	

21. Βαπτιστής	Χαϊδαλή	μονοτάξιο	περατώθηκε	λειτουργεί
22. Καστανιές	Γκέρμπασελ	»	»	»
23. Βασιλίτσα	Ερεσελή	»	»	»
24. Μεσινό	Δορεσανλή	»	»	»
25. Ελευθεροχώρι	Γενή-κιοϊ	»	»	»
26. Άνω Αποστόλοι	Αποστολάρ	»	»	»
27. Ανθόφυτο	Σαρή Παζάρ	»	»	»
28. Άσπρος	Αμάτοβο	»	»	»
29. Μυλοχώρι	Αλέξια	»	»	»
30. Ακρίτας	Βλαγάδια	»	»	»
31. Ζαχαράτο	Σεκερλή	»	»	»
32. Κορυφές	Γκόλλα	»	»	»
33. Πλατάνι	Μπαγιάλτσα	»	»	»
34. Πετράδες	Σαρή Δογανλή	»	στεγάζεται	
35. Πικρολίμνη	Γκιόλμπαση	»	περατώθηκε	λειτουργεί
36. Μικρό Δάσος	Σμόλ	»	»	»
37. Μαυροπλαγιά	Καρά Μουρατλή	»	»	»
38. Τριπόταμος	Φαναρλή	»	τοιχοποιία	
39. Ξυλοκερατιά	Γιάλτζιλαρ	»	περατώθηκε	λειτουργεί
40. Κορομηλιά	Ηράκλεια	»	»	»
41. Μυριόφυτο	Πόποβο	»	»	»
42. Αναβρυτό	Βυρλάν	»	»	»
43. Άγ. Αντώνιος	Λέχοβο	»	εσωτ. εργασίες	
44. Αργυρούπολη	Στρέζοβο	»	περατώθηκε	λειτουργεί

45. Γερακάριο	Δογάντζα	»	»	»
46. Ροδών	Ρόμποβο	»	»	»
47. Σεβαστό	Σέσλοβο	»	»	»
48. Άγ. Μάρκος	Πεΐκοβο	»	στεγάζεται	
49. Αγ. Κυριακή	Ποταρές	»	τοιχοποιία	
50. Αντιγόνεια	Μορέκτσα	»	»	
51. Ακρολίμνιο	Μπρες	»	εσωτ. εργασίες	
52. Βαφιοχώρι	Δραγομίρ	»	τοιχ. θεμελίων	
53. Ηλιόλουστο	Μελάφτσα	»	περατώθηκε	λειτουργεί
54. Θεοδώροβο	–	»	εσωτ. εργασίες	
55. Κάτω Σούρμενα	Κάτω Γκιρμίκ	»	τοιχοποιία	
56. Κάτω Απόστολοι	Κ. Αποστολάρ	»	στεγάζεται	
57. Μαυρονέρι	Καρά-μπουρνάρ	»	εσωτ. εργασίες	
58. Μεταλλικό	Γιάννες	»	»	
59. Μελισσουργείο	Μουζντιρέκ	»	περατώθηκε	
60. Μεταξοχώρι	Μονιούλοβο	»	τοιχοποιία	
61. Παλατιανό	Σαραΐλή	»	στεγάζεται	
62. Π. Γυναικόκαστρο	Αβρέτ-Χισάρ	»	περατώθηκε	λειτουργεί
63. Πλαγιές	Ουζουζλού	»	εσωτ. εργασίες	
64. Ποντοκερασιά	Παπράτ	»	περατώθηκε	λειτουργεί
65. Ποταμιά	Σαρή-κιοϊ	»	τοιχοποιία	

Πηγή: *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 61.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΒΑΛΣΑΜΙΔΗΣ

SUMMARY

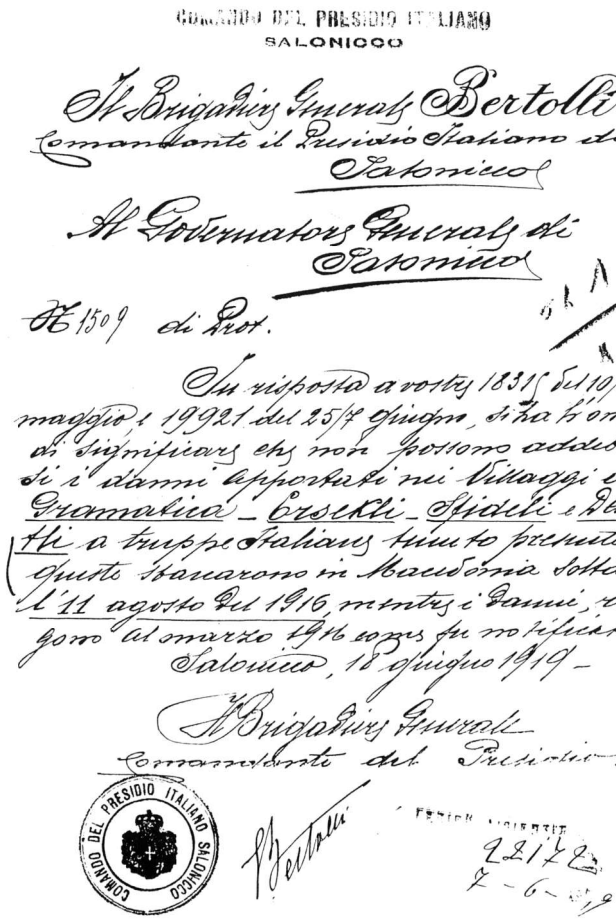
Paschalis Valsamidis, *Refugee Settlements in Kilkis and the Surrounding Area.*

In political terms, during the period of Ottoman rule, Kilkis and its surrounding area constituted a *kaza* (administrative subdivision) called *Avret Hisar* (Gynaikokastro), which formed part of the *sanjak* of Thessaloniki, which in turn belonged to the *vilayet* of Thessaloniki. After the region was liberated it became an administrative division of the prefecture of Thessaloniki, consisting of the district of Kilkis and its two administrative subdivisions of Kato Theodoraki and Archangeloi.

This study deals with the Greeks who abandoned their native lands and settled in the region of Kilkis as refugees after it was liberated from the Bulgarians in 1913. It describes the problems faced by the refugees in the first few years after their arrival, as well as their social and educational situation. The refugees who settled in the Kilkis region in 1914 came from Turkey, Russia (the Causasus) and Bulgaria. After the Treaty of Sèvres in 1920 almost all of the refugees returned to their homes. After the Asia Minor Disaster the signing of the protocol of Moudania in 1922 and the Treaty of Lausanne in 1923 forced the refugees to abandon their homelands for good and settle in Greece. At this time many refugees from Asia Minor and Eastern Thrace settled in the Kilkis region. These were followed, in 1925, by refugees from Eastern Rumelia. In recent times Greeks from the former Soviet Union have settled in Kilkis and the surrounding area.

Despite the problems and difficulties they faced in the first few years, the refugees who settled in the Kilkis region remained undaunted. They engaged in various spheres of activity, especially commerce and education, with great success and preserved all the manners and customs they had brought with them from their homelands.

At the end of the study there are a number of tables relating to the communities in which refugees settled in 1914, the damage suffered by the refugees' fields during the First World War (1914-1918) and the state of the schools during the school year 1929-1930. A number of documents and photographs relating to the Kilkis region are also presented.

COMANDO DEL PRESIDIO ITALIANO
SALONICCO

Il Brigadiere Generale Bertolli
comandante il Presidio Italiano di
Salonicco

All Governatore Generale di
Salonicco

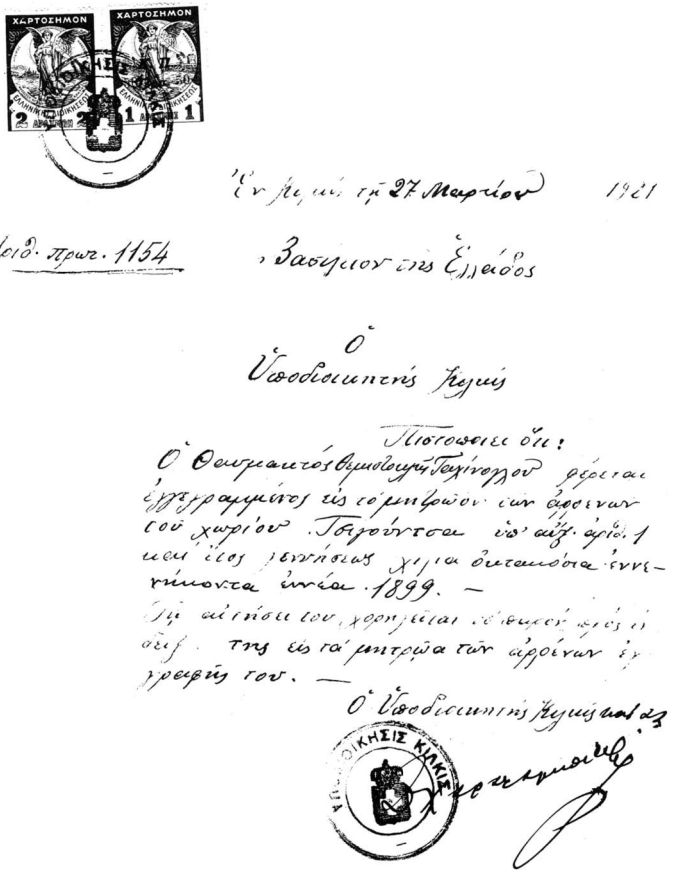
N 1509 di Prot.

In risposta a vostra 1831 del 10/23
maggio e 19921 del 25/7 giugno, ho l'onore
di significare che non possiamo addebitare
di ciò danni apportati nei Villaggi di
Gramatica - Ersekli - Stadli e Daou
tli a truppe Italiane tenuto presente che
questo bancarono in Macedonia soltanto
l'11 agosto del 1916 mentre i danni risal
gono al marzo 1916 come fu rilevato -
Salonicco, 18 giugno 1919 -

Il Brigadiere Generale
comandante del Presidio

COMANDO DEL PRESIDIO ITALIANO SALONICCO

Εικ. 1. Επιστολή του Ιταλικού Στρατηγείου προς τον Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης με την οποία αρνείται τις ζημιές που έγιναν από τα ιταλικά στρατεύματα στις κοινότητες Γραμματίνα, Ερσελή, Δαουτλή και Σεϊδερλή (ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 94).

Εικ. 2. Πιστοποιητικό της υποδιοίκησης Κιλκίς, που πιστοποιεί ότι ο Θαυμακτός Θεμιστοκλής Ταχίνογλου είναι γραμμένος στα μητρώα αρρένων της κοινότητας Τσιγούντσα (Μεγάλη Στέρνα), του έτους 1921 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΚΙΛΚΙΣ

Ἐν Κιλκίς τῇ 18 Μαΐου 1921

Ἀριθ. Πρωτ. 250

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Ὁ

Πρόεδρος τῆς Κοινότητος Κιλκὶς

ΠΙΣΤΟΠΟΙΕΙ ΟΤΙ:

Ὁ Μιχαὴλ Νικόλαος Μιλούσης κάτοικος τοῦ συνοικισμοῦ Κιλκίς τῆς ἧς προϊσταται κοινότητος φέρεται ἐγγεγραμμένος εἰς τὰ μητρῶα τῶν ἀρρένων τοῦ συνοικισμοῦ Κιλκίς ὑπὸ ἔτος γεννήσεως χίλια ὀκτακόσια ἐνενηκοντα = 1890 = καὶ αὔξ. ἀριθ. δεκα = 10 =

τῇ αἰτήσει του χορηγεῖται τὸ παρὸν ἵνα τῷ χρησιμεύσῃ προσηκόντως.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Ὁ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ

Ἐσημειώθη τὸ γνήσιον τῆς ἀνωτέρω ὑπογραφῆς τοῦ Προέδρου τῆς Κοινότητος Κιλκίς.

Ἐν Κιλκίς 18/5/921

Ὁ Δημοσιονόμος Κιλκίς

Εικ. 3. Πιστοποιητικό της κοινότητας Κιλκίς, που βεβαιώνει ότι ο Μιχάλης Νικόλαος Μιλούσης είναι κάτοικος και γραμμένος στα μητρώα του συνοικισμού Κιλκίς, του έτους 1921 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Ἐν Κιλκίς τῇ 22 Αὐγούστου 1924

Πρός
τόν κ. Νικόλαον Σαχινίδην
δημοδ/λον

Ἀριθμ. 1575

Ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν ὅτι διά ταύτης ὑμᾶς καί ταύτοχρόνου ἀπολύσεως ὑμῶν, δημοδιδασκάλου τῆς ἐν τῇ Ἐπαρχείᾳ τῆς Κυβερνήσεως διατελοῦντα εἰς τό Δημοτικόν σχολεῖον Κάτω-Θεοδωράκι ἐπί βαθμῷ δημοδιδασκάλου Ε΄ τάξεως καί μισθῷ ἐν δραχμαῖς 260 μηνιαίως, ἀφορμένης ἀπό τῆς 1ης Ἀπριλίου ἐ.ἔτους, ἀφ' ἧς ἀναλάβατε καθήκοντα.

Ὁ
Ὑποδιοικητής Κιλκίς

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΚΙΛΚΙΣ

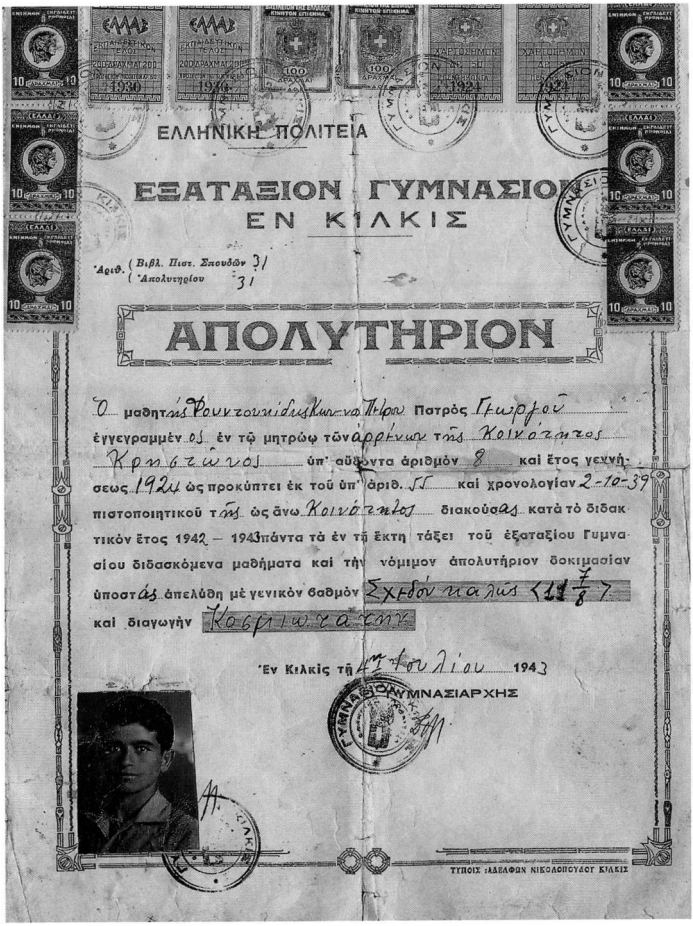
Εικ. 4. Διοριστήριο του δημοδιδασκάλου Νικολάου Σαχινίδη στο δημοτικό σχολείο Κάτω Θεοδωρακίου (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ Κιλκίς
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ Αριθ. Δ. 041896
Εμφθησαν παρά του πρόσφυγος Παντάζη Καραμανώλη
του Συνοικισμού Επταλόφου (αριθ. βιβ. 87/10)
Δραχμαί ΔΙΑΚΟΣΙΑΙ (αριθ. 200) έναντι του ορίου των
Ε.Α.Π. χρέους του αποκατεστημένου εις τον λογαριασμόν με
το ισόποσον των δραχμών τούτων εις γήρας Αγγλίας ήτοι με
γήρας Αγγλίας
Εν Κιλκίς τη 15 Φεβρ. 1933
Τιμή Μιᾶς £-Δραχ. 111
Ο ΕΝΕΡΓΗΣΑΣ ΤΗΝ ΕΙΣΠΡΑΞΙΝ
ΑΙΘ. Β. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Σ. ΣΤΑΓΓΕΛΑ & ΣΙΑ -

Εικ. 5. Απόδειξη της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων του συνοικισμού Επταλόφου-Κιλκίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

ΠΑΝΤΑΖΗΣ Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗΣ
ΚΙΛΚΙΣ
—ο—
20. II. 1933
ΕΛΛΑΣ 50 ΛΕΠΤΑ
Κύριε
Κων. Ζωγραφίνην υιόν
Κοκκινόπλον

Εικ. 6. Ταχυδρομικό δελτάριο του πρόσφυγα Πανταζή Καραμανώλη προς τον Κωνσταντίνο Ζωγραφάκη (20 Φεβρουαρίου 1933) (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΕΞΑΤΑΞΙΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟ
ΕΝ ΚΙΛΚΙΣ

Ἀριθ. (Βιβλ. Πιστ. Σπουδῶν 31
(Ἀπολυτηρίου 31

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

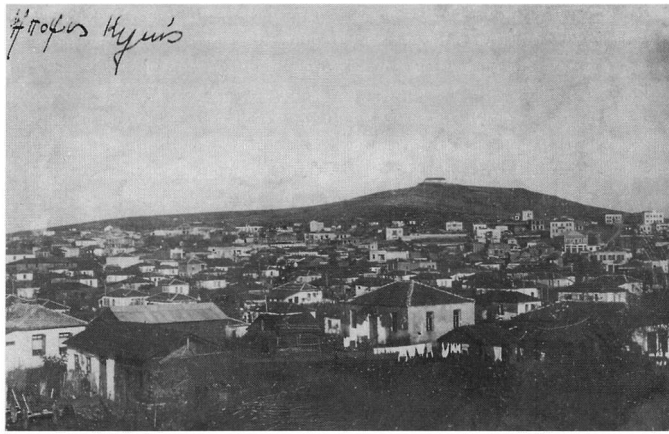
Ὁ μαθητὴς Φουντουκίδης Κων/νος Πατρὸς Γεωργίου
ἐγγεγραμμένος ἐν τῷ μητρώῳ τῶν ἀρρένων τῆς Κοινότητος
Κρηστώνης ὑπ' αὐξοντα ἀριθμὸν 8 καὶ ἔτος γεννήσεως 1924 ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 55 καὶ χρονολογίαν 2-10-39 πιστοποιητικοῦ τῆς ὡς ἄνω Κοινότητος διακούσας κατὰ τὸ διδακτικὸν ἔτος 1942 – 1943 πάντα τὰ ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει τοῦ ἑξαταξίου Γυμνασίου διδασκόμενα μαθήματα καὶ τὴν νόμιμον ἀπολυτήριον δοκιμασίαν ὑποστὰς ἀπελύθη μὲ γενικὸν βαθμὸν Σχεδὸν καλῶς (17 7/8)
καὶ διαγωγὴν Κοσμιωτάτην

Ἐν Κιλκὶς τῇ 4ῃ Ἰουλίου 1943

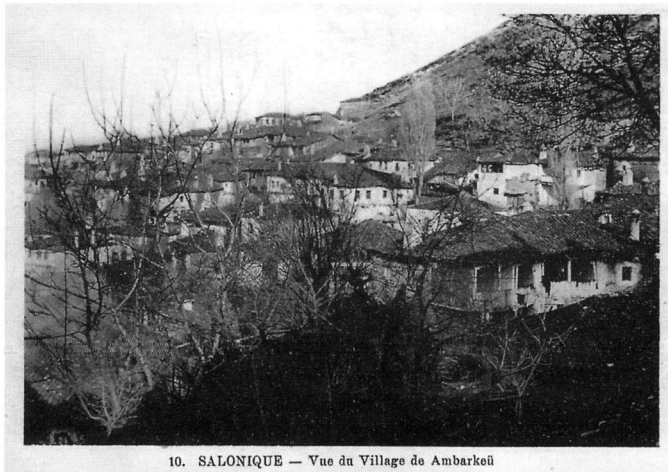
ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΝΙΚΟΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΙΛΚΙΣ

Εικ. 7. Απολυτήριο εξατάξιου γυμνασίου Κιλκίς, του μαθητή Κωνσταντίνου Φουντικίδη από την Κρηστώνη, του σχολικού έτους 1942-1943 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 8. Άποψη του Κιλκίς (δεκαετία του 1930)
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 9. Το χωριό Αμπάρκιοϊ (Μάνδρες) κατά το έτος 1916
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

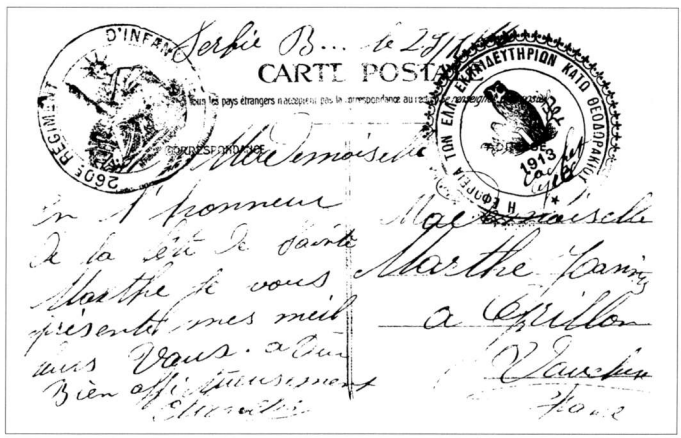
Εικ. 10. Μερική άποψη Ποταμιάς κατά το έτος 1917 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 11. Άγγλοι στρατιώτες στο Κιλκίς κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 12. Φωτοκάρτα της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου που πουλήθηκε από την εφορεία Κάτω Θεοδωρακίου, το 1916, με σκοπό την οικονομική ενίσχυση των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας. Στη φωτοκάρτα διακρίνεται αποτύπωμα της σφραγίδας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Κάτω Θεοδωρακίου (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 13. Η οπίσθια όψη της φωτοκάρτας, που στάλθηκε από Γάλλο στρατιώτη, που υπηρετούσε στο Κάτω Θεοδωράκι, στη Γαλλία.

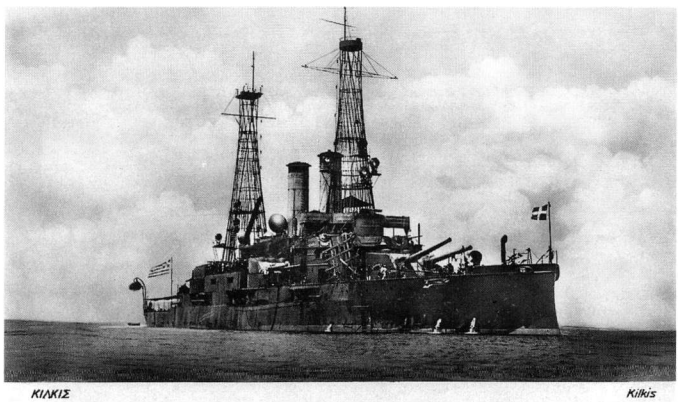
Εικ. 14. Σέρβοι πρόσφυγες κατά το έτος 1916 στο Κιλκίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

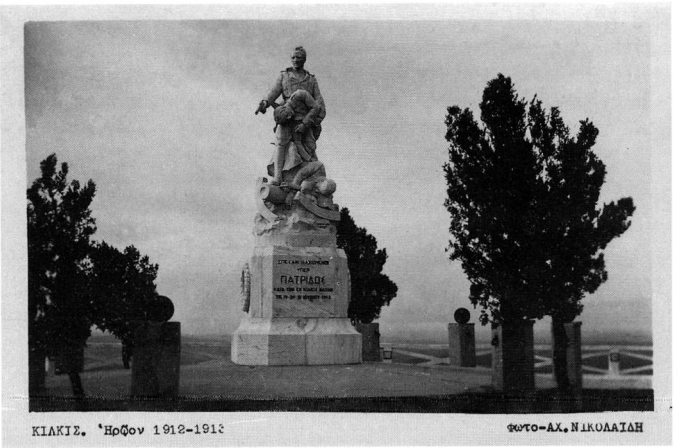
Εικ. 15. Το διοικητήριο του Κιλκίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 16. Το διοικητήριο του Κιλκίς, όπως είναι σήμερα. Στο κτίριο εγκαταστάθηκε υπηρεσία περιθάλψεως και αποκαταστάσεως των προσφύγων (φωτ. 2000).

Εικ. 17. Το θωρηκτό Κιλκίς. Ήταν αμερικανικής κατασκευής του 1906-1907. Αγοράσθηκε από την ελληνική κυβέρνηση το 1914 και μετονομάστηκε «Κιλκίς» σε ανάμνηση της μάχης του Κιλκίς του 1913. Κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας κατέπλευσε στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την κατάρευση του μετώπου τον Αύγουστο του 1922 ανέλαβε την επανεβίβαση της μικρασιατικής στρατιάς από τη Σμύρνη και τον Τσεσμέ. Βυθίστηκε από γερμανικά αεροπλάνα το 1941 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

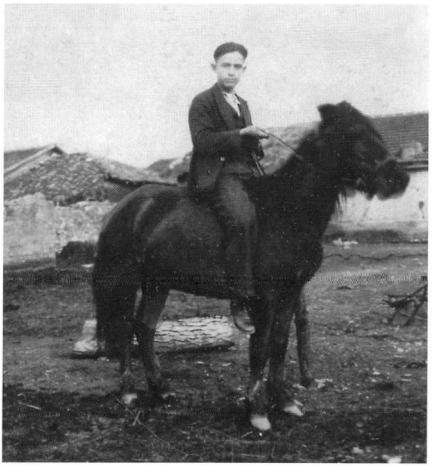
Εικ. 18. Το Ηρώο του Κιλκίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 19. Πρόσφυγες σε καφενείο του Κάτω Θεοδωρακίου (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 20. Αναμνηστική φωτογραφία στρατιωτών σε στρατόπεδο του Κιλκίς (φωτ. 31 Μαΐου 1938) (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 21. Ο πρόσφυγας Εμμανουήλ Λαγόπουλος με το άλογό του σε ηλικία 15 ετών. Νέο Γυναικόκαστρο (φωτ. 1936) (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Εικ. 22. Κιλκίς. Προσφυγικές οικίες Στενημαχιωτών (φωτ. 2000).

Εικ. 23. Οικία Στενημαχιώτη πρόσφυγα στο Κιλκίς του 1926 (φωτ. 2000).